

Innehåll

1	Mot den Nazityska ockupationen av Norge 1940-1945	4
1.1	Norge 1940-1945.....	5
2	Syfte	11
3	Urval och avgränsningar	12
3.1	Forskningsläget	13
4	Metod och Material.....	17
4.1	Materialet	17
5	Teoretiska utgångspunkter	19
5.1	Perpetrators, bystanders and followers	19
6	Bakgrund	23
6.1	Kyrkans betydelse mellan de två världskrigen	23
6.2	Förändringens vindar	23
6.3	Norska statskyrkan blir nazifierad.....	26
6.4	Inspiration från Tyskland.....	27
7	Holdningskampen 1940-1942 och dess fortsättning.....	30
7.1	Julsånger på Ullern 1941	30
7.2	Domprost Arne Fjellbu och ämbetsnedläggandet	30
7.2.1	Reaktioner från biskopen i Trondheim.....	32
7.2.2	Påskan 1942	33
7.3	Biskop Eivind Berggrav	34
7.4	Bekännelsen Kirkens Grunn	35
7.5	Tysfjorden, Kolbjørn Varmann och flyktinghjälpen	36
7.5.1	Kolbjørn Varmann.....	37
7.5.2	Flyktingtrafiken växer fram.....	39
7.6	NS-kyrkan i Trondenes bispedøme (stift).....	40
7.6.1	Spionage på motståndare	41
7.6.2	De NS-vänliga och biskop Jørgen Sivertsen.....	43
8	Diskussion	48
9	Käll- och litteraturförteckning	51
	Dokument.....	53
	Brevmaterial	53
	Museer	54

Internet	54
Bilaga 1	55
Bilaga 2	56
Bilaga 3	61

”Look at Norway – den lilla ockuperade kulturnationen Norge, företrädd av hem, skola och kyrka, har sagt nej till att byta ut sina ideologiska bärbjälkar mot främmande tankegods.”

President Theodore Roosevelt 1940; citat ur Linder, Jan. *Norge 1940, Ett drama i tre akter*.

"God's peace ... is not something finished and done with . . . not ours to keep forever. The peace is won by accompanying God into the battle. It is then it grows, becomes new and real. It is in battle we feel the peace."

Eivind Berggrav citerad i *Time Magazine* 25 december 1944.

1 MOT DEN NAZITYSKA OCKUPATIONEN AV NORGE 1940-1945

Som historielärare och teolog har jag under många år varit intresserad av vad som skapar sammanhållning och förhållningssätt hos människor som möter oväntade livssituationer. År 2005 skrev jag en uppsats om baltflyktingarnas mottagande på Gotland 1944 som behandlar lokalbefolkningens syn på civila jämfört med militärklädda flyktingar.¹ Hösten 2008 började jag arbeta i Kirkenes i Nordnorge och fick kontakt med en äldre man som vuxit upp och bott i Kirkenes under den tyska ockupationen. Han berättade om sitt liv och visade mig flera av de många krigsskådeplatserna kring staden. Att arbeta i ett samhälle med så många fysiska krigsminnesmärken gjorde intryck på mig och jag tänkte ofta på hur livet kan ha gestaltat sig för dem som bodde i ett samhälle där majoriteten utgjordes av tusentals tyska soldater och dessutom ett stort antal krigsfångar.²

När jag efter några år anställdes på Hamarøy i Nordland fylke kom jag i kontakt med material om prästen, skolläraren och kommunalpolitikern Kolbjørn Varmann, som verkade i samhället Kjøpsvik i grannkommunen Tysfjord under 1930- och 1940-talen. Varmann var vid sidan av sina uppdrag aktiv i motståndsrörelsen och hjälpte över 3000 flyktingar till en säkrare tillvaro på svensk mark under denna period. Från år 1950 fram till 1965 representerade han Arbeiderpartiet i Stortinget och var medlem av regeringen under två perioder, 1955-58 och 1958-60. Varmann avslutade sedan sina år som Fylkesman i Finnmark.³

De första åren av motståndskampen i Norge brukar sammanfattas begreppet *holdningskampen* och omfattar allt från den målinriktade noga planlagda bojkotten till spontana oförpliktade personliga yttringar. I vidaste mening täcker begreppet motståndet mot den nazistiska ideologin som den uppenbarade sig i Norge under ockupationen. Alla var inte motståndare till nazisterna och professor Stein Uglevik-Larsen nämner att det fanns flera skilda motiv för stöd till NS. I de högre samhällsklasserna motiverades man mer av idealistiska motiv för att ansluta sig medan de från lägre samhällsklasser många gånger anslöt sig till NS på grund av speciella fördelar, ofta av ekonomisk karaktär.⁴

Uppsatsen handlar om kyrkan som motiverande och sammanhållande faktor under en svår tid i det ockuperade Norge åren 1940 till 1945. Påsken 1942 skedde en markerad brytning med det nya styret från kyrkans sida som kom att få konsekvenser för utvecklingen av motståndet mot ockupationsmakten. På påskdagens gudstjänst lästes deklARATIONEN *Kirkens Grunn*⁵ upp från predikstolarna runt om i Norge och majoriteten av prästerna lade ned sina ämbeten. *Den Midlertidige Kirkeledelsen* (DMK) som konstituerades av Oslobiskopen Eivind Berggrav och

¹ Pahlm 2005

² Grenselandsmuseet, Kirkenes, Norge; www.varangermuseum.no

³ www.stortinget.no/no/Representanter-og-komiteer/Representantene/Representantfordeling/Representant/?perid=KOVA 2010-12-07

⁴ Uglevik-Larsen 1974, s. 36

⁵ Se Bilaga 2

teologerna Ludvig Hope och Ole Hallesby fungerade under ockupationen som den norska statskyrkans informella ledning. Det tyska ockupationstyret verkade genom Kirkedepartementet men hade i praktiken inte makten över kyrkan, bara över de lojala präster och biskopar det till stor del själv tillsatte.

Kyrkan har som institution många gånger haft stor betydelse för människor i samhällen som upplevt starka motsättningar mellan folket och maktens utövare. Så var fallet i Polen under de decennier landet stod under inflytande av Sovjetunionen. Likadant var det i flera länder i Latinamerika där många präster deltog på folkets sida i befrielseprocessen från det förtryck som kolonialmakterna och de efterföljande diktaturerna utövade. I Tyskland fanns det på 1930- och 1940-talen flera präster och teologer som aktivt protesterade mot det framväxande totalitära systemets oinskränkta makt i Nazityskland. En av de mest kända var teologen Dietrich Bonhoeffer som arbetade aktivt mot nazismen under Hitlers regeringsperiod. Strax före krigsslutet 1945 blev han på grund av sitt motstånd dömd till döden och avrättad.⁶

För det norska folket blev kung Harald VII en symbol för ett fritt Norge. Två andra organisationer av betydelse var idrottsrörelsen, där många av de aktiva motståndsmännen var verksamma, och kyrkan. Syftet med den här uppsatsen är att studera den norska statskyrkan. Den var rikstäckande och hade ett nätverk under ockupationsåren genom Den Midlertidige Kirkeledelsen (DMK). Vi kan också se en ökad tillslutning till kyrkans gudstjänster och samlingar i Norge under krigsåren.

1.1 Norge 1940-1945

Norge förklarade sig stå neutralt i vid krigsutbrottet i september 1939. Tyskland visade tidigt ett intresse för Norge och dokument funna i samband med invasionen våren 1940 visar att de redan i oktober 1939 planerade att ta över hamnarna i bland annat Narvik och Trondheim.⁷

I april 1940 iscensattes operation Weserübung av den tyska militärmakten med målet att ockupera Danmark och Norge. En stor flottstyrka förflyttade sig från sina baser vid floden Wesers utlopp och styrde mot Oslo och flera större städer längs den norska kusten. Tidigt på morgonen den 9 april siktades fientliga skepp vid Oslofjordens mynning. När kryssaren Blücher, fylld med administrativ personal och material som var tilltänkt att leda ett nytt styre av Norge passerade fästningen Oscarsborg, vid Drøbak söder om Oslo, blev den träffad och sänkt av norskt artilleri. Något som bara ledde till en kort fördröjning i en annars välplanerad operation.⁸

Tyskarnas plan var att skaffa sig militär kontroll över Danmark och Norge och det hörde till tyskarnas plan att regering och kungamakt skulle få sitta kvar bara de böjde sig för den nya övermakten. Planen lyckades fullt ut i Danmark där kung och regering fortsatte att fungera fram till 1943, då ökande press från tysk sida gjorde situationen ohållbar för danskarna. I Oslo

⁶ http://sv.wikipedia.org/wiki/Dietrich_Bonhoeffer 2010-12-21

⁷ Norsk Hjemmefrontmuseum, 1982, s. 8f

⁸ Nøkleby 2002, s. 5

fick det tyska sändebudet Curt Bräuer sina direktiv från Berlin överlämnade av en tysk kurir sent på kvällen den 8 april. Bräuer skulle överlämna Hitlers ultimatum till den norska regeringen samtidigt som angreppen började på flera platser runt den norska kusten tidigt på morgonen den 9 april. Han hade också stränga order att hindra den norska kungen att fly ut ur landet.⁹

Klockan 04.20 på morgonen den 9 april 1940 fick den norske utrikesministern Halvdan Koht besök av Bräuer. Situationen blev mycket kaotisk när den norska regeringen nu fick beskedet om Hitlers plan, men en sak var dem dock ense om: Norge ville inte vara med i kriget på Hitlertysklands sida! Sänkningen av kryssaren Blücher försenade intagandet av huvudstaden med flera timmar och under tiden hann både kungahuset, den norska regeringen och delar av stortinget fly från Oslo. Bräuers uppdrag visade sig nu vara omöjligt att genomföra. Hitler hade en önskan att Vidkun Quisling skulle bli statsminister och när det inte gick brast det sista hoppet om att få till en s.k. ”dansk ordning” i Norge. Istället tillsattes den 15 april ett administrationsråd bestående av utvalda norrmän och Quisling fick då för en tid dra sig ur.¹⁰

När det gick upp för Hitler att han inte fått som han ville, kallade han hem Bräuer och ersatte honom med en av sina egna meningsfränder Josef Terboven. Terboven skulle i egenskap av *Reichkommissar* ta över den civila ledningen i Norge. Reichkommissaren fick en nästan obegränsad makt över de ockuperade områdena av Norge. Han hade fått direktiv att använda sig av norsk lag och de norska myndigheterna så långt det var förenligt med ockupationen, men han kunde själv skapa nya lagar och förordningar om det skulle behövas. I makthänseende var han bara underställd Hitler själv.¹¹

Kampen om Norge började. Flera städer blev utsatta för omfattande luftangrepp av tyskt flyg. De norska soldaterna svarade med moteld men hade inte förutsättningarna att klara av den tyska arméns framfart. Kampen om Nordnorge utvecklades annorlunda, mycket beroende på att den brittiska flottan lyckades sänka 10 tyska jagare i Ofotfjorden vid Narvik. På grund av det finska vinterkriget var norska trupper redan i aktivitet vid den finska gränsen. Då tyskarnas krafter också riktades mot Frankrike beslutade de allierade den 7 juni att flytta sina styrkor söderut vilket leder till att de kvarvarande norska styrkorna några dagar senare kapitulerar.¹²

När kungen och stortinget med engelsk hjälp slutligen lämnade Norge via Tromsø den 10 juni 1940 hade kampen om landet varat i 62 dagar. Det sista de lämnar efter sig är ett upprop om uthållighet och ett tack till det norska folket för deras insats. De skriver också att de nu måste föra kampen för ett fritt Norge från ett annat håll. Kungen och den norska lagliga regeringen hade nu sitt säte i London under hela kriget.¹³

⁹ Nøkleby 2002, s.5

¹⁰ Nøkleby 2002, s.5f

¹¹ Kraglund, 1993, s. 4ff

¹² Norsk Hjemmefrontmuseum, 1982, s. 19

¹³ Norsk Hjemmefrontmuseum, 1982, s. 13

Terboven försökte nu skapa en ny ordning, ett riksråd, med hjälp av de stortingsrepresentanter som fanns kvar i Oslo. Detta föll emellertid på kravet från Berlin att det skulle finnas fler nazister i regeringen. Den 25 september fick istället Terboven sätta in trogna norrmän i form av de s.k. konstituerade statsråden till att leda departementen inom det civila norska styret. Ordningen varade till 1 februari 1942 då Vidkun Quisling blev utnämnd till norsk ministerpresident för en *nasjonalsosialistisk* regering. Terboven behöll dock den egentliga makten genom sitt eget ämbetsverk *Reichkommissariat*, placerat i den nuvarande stortingsbyggnaden i centrala Oslo.¹⁴

Reichkommissariat fungerade som en tillsynsmyndighet med uppdraget att se till att de olika departementen utförde sitt uppdrag. Det fanns två skäl till detta upplägg. Dels fanns det alltid en brist på fackfolk i det ständigt växande tyska riket och det underlättade att de kunde ha norsk personal i departementen. Dessutom fick nu norrmännen själv genomföra de ofta impopulära förändringarna som begärdes av det tyska styret.¹⁵

Från allra första början stod det klart att det fanns ett massivt motstånd mot Nasjonal Samling och mot Vidkun Quisling. Redan den 15 april 1940 bildades ett så kallat ”Administrationsråd för de besatta områdena.” Området utvidgades allteftersom fronten spred sig norrut. Med hjälp av Administrationsrådet kom samhällsfunktionerna igång igen och en viss normalisering återkom över landet. I denna tid av osäker fred fanns många orosmoment och situationen bidrog till att tankarna på organiserat motstånd började mogna fram på flera platser i det norska riket. Trots att Administrationsrådet skulle vara opolitiskt kan det tilläggas att rådets undfallenhet och samarbetsvilja i enskilda fall eggade till protester och motstånd. Men det skulle visa sig att motstånd inte alltid var den reaktion som många kanske i efterhand vill säga. Det fanns ett alternativ som inte nödvändigtvis innebar en anslutning till ockupationsmakten, nämligen den samarbetande hållningen som i sin yttersta konsekvens blir kallad för *kollaboration*. Inte minst på det ekonomiska området fick en sådan hållning sin grogrund – det gällde att hålla hjulen igång.¹⁶

Kampen mot ockupationen och dess norska medhjälpare togs upp och fördes på flera plan och det är viktigt att skilja på det militära och civila motståndet. En skiljepunkt var om motståndet fördes med vapen eller med andra verktyg. Allteftersom tiden gick suddades skiljelinjerna emellertid ut och diskussionen fördes sällan om frågan om motståndet skulle ske med vapen eller på ett pacifistiskt sätt. Det norska ordet *holdningskampen* innefattar en mängd olika saker och omfattar allt från den målinriktade, noga planlagda bojkotten till spontana oförpliktade personliga yttringar. I vidaste mening täcker begreppet motståndet mot den nazistiska ideologin, som det visade sig i Norge under ockupationen. Ofta vill vi beskriva hur motståndet tog sig i uttryck idrottsmännens protester, kyrkokampen, lärarnas kamp eller musikers och teaterarbetares kamp.¹⁷

¹⁴ Nøkleby 2002, s. 9ff

¹⁵ Oftestad, 1991

¹⁶ Nøkleby 2002, s. 16f

¹⁷ Kraglund, 1993, s. 2

De spontana yttringarna skedde främst i början av ockupationsperioden. Det rörde sig ofta om att förlöjliga och visa ogillande mot tyskar och deras norska medhjälpare. Folk kunde till exempel höra kungssången och nationalsången spontant sjungas vid skilda tillfällen. En annan mindre gloriös protest var hårklippningen av de s.k. *tysketøserna*. Tysketøserna var de flickor som inledde förhållanden med de tyska soldaterna, vilket var vanligt på många platser dit det kommit många unga tyska män. En mängd mer subtila yttringar fick också stor uppmärksamhet, som ett gem i rockslaget, en blomma i knapphålet eller kammen uppstickande ur fickan. Dessa reaktioner hade förblivit parenteser om inte regimen direkt hade reagerat med lagar och förordningar för att få bukt med liknande påhitt. Från första stund blev det tal om kollektiv bestraffning och fängelse för avvikelser mot de nya härskarna.¹⁸

Våren och sommaren 1940 kom att bli en svår tid och kallades senare *famleperioden* i norsk historia. Juni 1940 var kanske den svartaste månaden då fälttåget i Norge avslutades, kung och regering flytt till Storbritannien och alla norska soldater begivit sig hem. Frankrike hade fallit för den tyska armén och en stämning av modlöshet spred sig bland norrmännen. Inte många vågade tro på en seger över nazisterna. Det sista officiella dokument som skrevs av regering och kung är ett tack till det norska folkets stöd och kamp mot den tyska ockupationsmakten. Det är undertecknat av kung Haakon VII, statsminister Johan Nygaardsvold och försvarschefen Otto Ruge och spreds från Tromsø den 9 juni 1940 till de norra delarna av Norge. Det innehöll också en uppmaning till lugn och uthållighet i kampen för Norges bästa.¹⁹ Vid riksrådsförhandlingarna ledda av Josef Terboven under försommaren, riktades en anmodan till den norske kungen att abdikera. Det som var tänkt att skapa ro och ordning blev istället en vändpunkt när kungens svar kom via BBC i London den 8 juli:

Det norske folks frihet og selvstendighet er for meg Grunnlovens første bud, og jeg mener å følge dette bud og vareta det norske folks interesser best ved å holde fast ved den stilling og den oppgave som et fritt folk ga meg i 1905.²⁰

Svaret blev en kolossal opinionsväckare. Det tyska kravet på kungens abdikation kom som en chock för det norska folket och förbittringen på de kvarvarande politikerna var stor då deras handlande sågs som ett stort svek.²¹

Den 25 september 1940 blev alla politiska partier utom Nasjonal Samling förbjudna. Reichkommissar Terboven sade att det nu bara fanns en väg framåt för det norska folket och den vägen gick genom Nasjonal Samling. Tyskarna hade gett upp hoppet om att kunna skapa en ordning byggd på befintliga politiska element och upprättade istället ett kommissionsråd huvudsakligen bestående av medlemmar i NS. Medlemmarna kallades för konstituerade statsråd och när det suttit i ett år fick de av Terboven titeln minister.²²

¹⁸ Kraglund 1993, s. 3

¹⁹ Proklamasjon til det norske folk fra kongen og regjeringen. 9 juni 1940; Kraglund, 1993, s. 3f; kopia på original fått vid hembesök hos pensionerad lärarinna i Nordkil, Hamarøy kommun.

²⁰ Kraglund, 1993, s. 3f

²¹ Kraglund 1993, s. 4

²² Kraglund 1993, s. 6

Det statsbärande partiet hade väldigt få medlemmar och Quisling var en politisk outsider. Huvudmålet för Vidkun Quisling och partiet var en nationalsocialistisk stat och det ville han nå fram till ganska snabbt. Politiken som fördes ledde till konfrontationer. Quislings ord skulle till varje pris realiseras och genomföras utan omvägar. Nya och pålitliga ledare skulle ta över i organisationer och samhällsinrättningar, men som följande exempel visar var det var svårt att få kompetent arbetskraft till alla ämbeten: Efter två år av propagerande var bara 18,8 % av alla skolstyrelsemedlemmar med i NS²³. Som ett resultat av detta utfärdade Terboven den 4 oktober en förordning om att ”offentlige tjenestemenn som etter sin politiske holdning ikke byr noen sikkerhet for at de med hele sin kraft vil medvirke til den politiske nyordning, må avskjediges fra tjenesten.”²⁴ Rekommendationen ledde till att många kommunalordföranden avskedades i hela Norge. På en del platser avsattes hela kommunstyrelsen.²⁵

Det fanns inte mycket entusiasm för det nya styret i Oslo och nära 97 % av alla kommunala tjänstemän skrev under en protest som skickades till Oslo. Det bildades också en *kommunegruppe*, vars ledare var en av domarna i högsta domstolen i Oslo, Ferdinand Schjelderup. Schjelderup kom att bli en central person och representant för hela *holdningskampen* under alla krigsår. Han är mest känd för sina skrivna upprop till kommuncheferna runt om i Norge om att stå emot nazifieringen av samhället.²⁶ I förordningen den 4 oktober fick också lärarna ett brev med en uppmaning att ställa sig lojala till regimen. De fick en månad på sig för att fylla i formuläret och sända det tillbaka. Denna uppmaning skulle ha kommit som en överraskning men uppgifterna hade läckt ut i förväg så lärarna hade hunnit förbereda sig. Från motståndarsidan hade dem redan skickat ut en förklaring till brevet till alla lärare och ett rekommenderat svar att sända in till departementet. Den yrkesgrupp som fick det svårast var troligen polisen eftersom den gavs en nyckelroll i den nazistiska staten. De enskilda polismännen blev uppmanade att gå med i NS och flertalet gjorde det också.²⁷

Nyordningen betydde kamp och kampen gick genom de olika samhällsorganisationerna. Kärnan i utvecklingen var viljan att försöka omforma det norska samhället i en nationalsocialistisk riktning. Partiet Nasjonal Samling var en betydande kraft. Stödet från den tyska ockupationsadministrationen krävdes dock för att det politiska systemet skulle kunna raderas fullständigt den 25 september 1940, då Terboven ersatte Administrationsrådet med 13 kommissariska statsråd, var och med ansvar för sitt departement. Andra maktfaktorer förde kampen vidare och här spelade det civila motståndet genom de många organisationerna stor roll.²⁸

Efterhand placerade tyskarna militär personal på strategiska platser runt den norska kusten. Städer som Bodø byggdes åter upp, efter att de varit bombade under de inledande

²³Kraglund, 1993, s. 5

²⁴ Kraglund 1993, s. 5

²⁵ Kraglund 1993, s. 5

²⁶www.sn1.no/Ferdinand_Schjelderup, 2011-06-01

²⁷ Kraglund, 1993, s. 5

²⁸ Kraglund, 1993, s. 4f;

www.regjeringen.no/nb/om_regjeringen/tidligere/oversikt/ministerier_regjeringer/norge-i-krig/departementene-1940-1945---under-tysk-ok.html?id=438672

krigsoperationerna. En del flygplatser förstärktes och det byggdes nya, bland annat i Kirkenes i nordöstra Norge. Kirkenes flygplats fick en stor betydelse då den utgjorde basen för de tyska attackerna mot de allierades konvojer till Murmansk i Ryssland. Hitler hade planerat ett inta Murmansk för att kunna försvaga de sovjetiska trupperna. En stor del av allt den sovjetiska regimen behövde under kriget kom genom den viktiga hamnen i norr.²⁹

För att säkra transporterna till nordområdena ville Hitler öppna en järnvägslinje mellan Berlin och Kirkenes. Projektet prioriterades och för att få tillräckligt med folk skickades ryska och serbiska krigsfångar till Nordland och Troms för att spränga tunnlar, bygga broar och nya vägar i det karga och bergiga området. Fångarna levde under förskräckliga förhållanden, ofta i papptält utan vare sig värme, toalett eller rinnande vatten. Det byggdes också bostäder och baracker för den tyska vaktpersonalen. Dessa läger placerades där arbete skulle utföras och lokalbefolkningen där järnvägen drogs fram upplevde tyskarnas behandling av fångarna på nära håll då dessa oftast tvingades vandra till sina arbetsplatser. Många av fångarna dog under de svåra levnadsförhållandena.³⁰

Under år 1944, då striderna på Ishavsfronten alltmer började gå sämre för de tyska trupperna, kom fronten att återigen flyttas allt närmare Kirkenes och i oktober övervägde tyskarna att överge Nordnorge. Den sovjetiska armén kunde tack vare förstärkningar från de allierade driva tyskarna allt längre västerut i Finnmark. Tyskarna använde sig av ”den brända jordens taktik” och brände hus, sprängde broar och annan infrastruktur för att försvåra den sovjetiska framfarten. Strömmen av flyende soldater och lokalbefolkning märktes och det berättas om kolonner av människor som vandrade dag och natt väster och söderut genom Finnmark och Troms fylken.³¹

I maj 1945 inträffade kapitulationen i den tyska krigsmakten och de tyska trupperna i Norge lade ned vapnen den 8 maj. Ledningen av landet togs snabbt över av motståndsrörelsen och den norska polisstyrka som utbildats i Sverige och sen förts över gränsen. Efter ytterligare någon vecka återkommer kung Håkon VII och regeringen från London.³²

När tyskarna kom till Norge 1940 förväntade de sig respekt och lydnad av det norska folket och följande kommentar kan tydliggöra deras synsätt:

If a culture inculcates strong respect for authority and places strong value on obedience, it is less likely that individuals will oppose leaders who scapegoat or advocate obedience.³³

Norrmännen tänkte annorlunda än tyskarna och situationen utvecklade sig åt ett annat håll.

²⁹ www.ne.se 2012-05-10; Grenselandmuseet, Kirkenes; Bodø krigshistoriske musum

³⁰ Blodveimuseet, Rognan; Grenselandmuseet, Kirkenes, Gjenreisningsmuseet, Hammerfest ; Norsk Hjemmefrontmuseum, Oslo

³¹ Blodveimuseet, Rognan; Grenselandmuseet, Kirkenes, Gjenreisningsmuseet, Hammerfest, Norsk Hjemmefrontmuseum, Oslo

³² www.ne.se 2012-05-10; Gjenreisningsmuseet, Hammerfest; Norsk Hjemmefrontmuseum, Oslo

³³ Staub 2009, s. 63

2 SYFTE

Jag vill studera den norska statskyrkan under ockupationsåren mellan 1940 till 1945 och min övergripande frågeställning är följande: Vilken betydelse hade kyrkan för Holdningskampen och åren fram till krigsslutet och vilken respons gav folket till kyrkans ställningstagande?

Som vi vet förekom både samarbete med och motstånd mot NS och ockupationsmakten i Norge under krigsåren 1940-1945 och mina följdfrågor blir då:

På vilket sätt understödde kyrkan samarbete?
Hur uppfattades det av gemene man?

Folk valde att samarbeta med den nya regimen av olika orsaker. Det fanns säkert ekonomiska skäl eller bara en dröm om ett bättre samhälle i likhet med den idealstat nazisterna förespråkade. Kunde det också vara fråga om ett behov av en konkret ideologi i en svår tid där den normala tillvaron gungar? Frukten för kommunismen var också en orsak till att många accepterade nazismen, då den verkade mindre farlig.³⁴

Hur stöttade kyrkan dem som inte hade sympatier för NS och ockupationsmakten? Vad blev responsen från folket och från myndigheterna?

En motståndare kan ställa sig upp och protestera offentligt. Ett annat sätt är att vägra samarbeta med ockupationsmakten. Många valde den tysta protesten mot en övermäktig ockupationsmakt, behöll sina åsikter för sig själv och försökte överleva för stunden. Andra vigde sitt liv till att aktivt motarbeta inkräktarna och hjälpa dem som kommit i kläm och kännetecknades av osjälviskhet och altruism.³⁵ En del utförde heroiska insatser för andras bästa under krigsåren i Norge.³⁶ Enligt författaren Ervin Staub har vissa människor förebilder som de strävar efter att likna. Andra vill helt enkelt bara vara ett gott exempel för omgivningen eller så har många bara en längtan efter att stödja andra som har det svårt. Staub nämner att gott exempel kan starta en rörelse i samhället och inspirera andra till ett arbete i samma anda.³⁷

³⁴ Staub, 2009, s. 18

³⁵ www.ne.se/altruism/1174724 2011-05-25.

³⁶ Norsk Hjemmefrontmuseum, Oslo; Grenselandmuseet, Kirkenes. Exempel är lotsverksamheten över till Sverige, matdistribution i hemlighet till krigsfångar.

³⁷ Staub 2009, s. 147ff

3

URVAL OCH AVGRÄNSNINGAR

När jag läst in mig i ämnesområdet har jag funnit ett antal händelser och personer som bör ingå i en uppsats om kyrkans betydelse. Gudsstjänsten domprost Arne Fjellbu höll i Nidarosdomen första februari 1942 tillhör en av de centrala händelserna i kyrkans motståndskamp och fick stor nationell betydelse. Kirkedepartementets reaktion på gudstjänsten och avskedandet av Fjellbu gjorde att kyrkans kamp fick ett ordenligt stöd i de breda befolkningslagren. En annan person som inte får glömmas bort är Oslobiskopen Eivind Berggrav som var aktiv i bildandet av Kristent Samråd år 1940 och senare med i Den Midlertidige Kirkeledelsen (DMK). Berggrav låg bakom flera av de läromässiga rekommendationerna som sändes ut till den illegala kyrkan under kriget. Jag återkommer till honom i min uppsats.

Det som hände kring prästen Kolbjørn Varmann i Kjøpsvik är ett av många exempel på vad en enskild person kunde utföra under ockupationsåren. Jag fick höra om honom tack vare mina kontakter med brukare inom Hjemmesykepleiern på Hamarøy och i Tysfjord kommune. I dessa små kommuner i Nordland uppmärksammas hans minne regelbundet i hembygdsföreningarnas årsböcker.

På rekommendation av Institutionen för Historia och Samfunnsvitenskap vid Universitetet i Tromsø gjorde jag ett besök på Statsarkivet³⁸ i Tromsø våren 2009, där jag fann en stor mängd oanvänt material om den nazivänliga biskopen Jørgen Sivertsen som verkade i Tromsø mellan 1942 och 1945. Några utvalda brev ur hans korrespondens får utgöra motvikt till mitt material om motståndet och den illegala kyrkan, under ockupationsåren i Norge.

Materialiet som finns tillgängligt är naturligtvis alldeles för omfattande för en uppsats så jag har valt att avgränsa mig genom att göra några nedslag i ockupationshistorien. Urvalet är gjort med avsikt att belysa vardagen i det ockuperade Norge och kyrkans betydelse för den norska befolkningen. Jag har koncentrerat mig på några speciella händelser där kyrkan och dess medarbetare varit inblandade i motståndet mot den tyska ockupationsmakten och det styrande partiet *Nasjonal Samling* (NS) under ledning av Vidkun Quisling.

Det finns naturligtvis mycket annat att skriva om som verkade förenande i motståndet mot nazisterna. Jag har medvetet valt bort frågan om de norska judarnas behandling under kriget vilket i sig var en händelse som förenade människor i Norge. Många reagerade kraftigt på deras bortförande till koncentrationsläger i Polen och Tyskland, medan andra istället medverkade och övertog norska judars egendom.

³⁸ Statsarkivet förvaltar regionala arkiv och offentliga handlingar och finns på flera platser i Norge.

3.1 Forskningsläget

Efter kontakt med Menighetsfakulteten i Oslo fick jag tag i en biografisk undersökning av Lars Frøyland, biskop i Oslo under kriget, skriven av Bjørnar Johnsen Øybekk (2001).³⁹ Där lyfts personen Lars Frøyland fram och den ger också en bild av händelserna och situationen kring biskopsstolen i Oslo mellan åren 1942-1945. Många förundrade sig över att Frøyland, som varit sekreterare för Oslo Indremisjon, idag Stiftelsen Kirkens Bymisjon, slöt upp bakom Vidkun Quisling och hjälpte till med nazifieringsförsöken av kyrkan.⁴⁰ Frøyland var den som skrev tillrättalagd teologisk litteratur anpassad för den nya kyrkan och skrev också en kommentar till dokumentet *Kirkens Grunn* utgivet av Den Midlertidige Kirkeledelsen.⁴¹

Lars Frøyland uttryckte redan 1934 att det fanns fördelar med ett fascistiskt styre. Flera gånger manar han det norska folket till bot och omvändelse vilket han talar om även efter den 9 april 1940. Han hoppades att folk skulle söka sig till Gud efter den tyska ockupationen och säger sig därför vilja stå kvar i statskyrkan. NS löften om att värna kristendomens grundvärden gjorde honom optimistisk inför framtiden. Johnsen Øybekk lyfter fram att nazimyndigheterna såg Frøyland som en försonare mellan de olika fraktionerna inom kyrkan och han var därför ofta talare på NS-kyrkans större sammankomster under krigsåren

En masteruppsats som är skriven 2011 av Jan Erik Hjellset vid Menighetsfakulteten i Oslo handlar om *Kirkekampen i Øyestad*. I den beskrivs kyrkokampen 1940-1945 ur ett lokalt perspektiv om spänningarna i församlingen vid tillsättandet av en ny NS-vänlig präst. Den nya prästen hade ingen teologisk utbildning men hade tidigare varit aktiv som vaktmästare i en frikyrka. Han var emellertid lojal till Quislings nationalsocialistiska parti vilket bevisligen hade betydelse vid tillsättandet. I praktiken räknade dock alla medlemmarna i församlingen den avsatte prästen som sin lokale herde och han samlade församlingsborna till gudstjänst i bedehuset eller i de närliggande kyrkorna. NS-prästens gudstjänster besöktes bara av ett fåtal. Hjellset belyser hur den nationella konflikten påverkade församlingen på lokal nivå. De två lägren, motståndskyrkan och NS-kyrkan, uppfattade sig båda som om de tillhörde den legitima kyrkan. Enligt Hjellset så förlorade NS-kyrkan kampen redan i samband med de statskyrkliga prästernas ämbetsnedläggande våren 1942 och arbetade i underläge ända fram till krigsslutet i maj 1945. Hjellset visar med sin uppsats vilken uppslutning motståndskyrkan fick av lokalbefolkningen till skillnad från NS-kyrkan. Han visar också på att många inom den NS-vänliga kyrkan saknade en riktig verklighetsuppfattning, då många av dem intill slutet trodde på en förändring av kyrkfolkets attityd till den nya politiska ordningen.

En svensk C-uppsats som tangerar ämnesområdet har titeln *Pro- och antinazism inom samma inriktning* av Jens Berggren (2008). Den tar upp hur det *Kyrkliga Folkpartiet* och det *Kyrkliga förbundet för Evangelisk Lutheransk Tro* framförde sina åsikter och ställningstaganden gentemot nationalsocialismen och behandlingen av judarna mellan åren 1933-1945. Det intressanta med uppsatsen är att den koncentrerar sig kring två grupper inom den svenska statskyrkan som i mångt och mycket liknar den norska broderkyrkan. I kap 3.4 beskrivs hur

³⁹ Johnsen Øybekk, 2001

⁴⁰ Johnsen- Øybekk, s. 13

⁴¹ Frøyland, 1944

den norska kyrkokampen tas upp i de två gruppernas respektive tidningar. *Kyrkliga folkpartiet* intar där en klart pro-nazistisk hållning där de aktivt stöttar den nya Quislingadministrationen som de säger gett Norge ”en regering som förklarade sig önska kyrkans hjälp till kristendomens främjande i norska folket”⁴² De vänder sig också mot den svenska pressens tolkning av Quisling som landsförrädare, och menar istället att hans samarbete med ockupationsmakten är något positivt. De norska biskoparnas nedläggande av ämbetet kritiserar och anses som en hädelse mot kyrkan. *Kyrkliga förbundet för Evangelisk Lutheransk Tro* framför en viss tveksamhet till att den nya politiken skall föras från predikstolarna och noterar positivt hur det norska folket slutit upp kring sina biskopar ”som en klar ståndpunkt av det norska folket mot nazismen”⁴³ Uppsatsen ger många intressanta vinklingar på hur de inom Svenska Kyrkan såg på den politiska utvecklingen i det ockuperade Europa. Den visar också på att det fanns en åsiktsskillnad inom den svenska lutherska kyrkligheten.

Jag har läst två böcker skrivna av Eivind Berggrav: *Klar kamp: minnen och samtal från ockupationen* (1945) och *Folkdomen över förrädarna: vad kräver rätten?* (1945). Den förstnämnda beskriver Berggravs tankar om ockupationen och den vanda han upplevde inför de olika ställningstaganden han kom att göra. Han talar om det stöd han upplever från kollegor och om det ansvar man tillsammans känner för det norska folket. I den andra boken uppmanar Berggrav till uppriktighet mot de som varit förövare under ockupationen men också om vikten av att vara varsam och inte dra alla över en kam. Berggrav vill lyfta fram att tiden under ockupationen inte varit enkel. Det måste man ta i beaktande då man nu ska se på dem som valde att stå på ”fel” sida.

Norsk Hjemmefrontmuseum på Akerhus fästning i Oslo har en mindre avdelning i sin utställning som tar upp kyrkans roll under kriget. Bland annat lyfter de fram Eivind Berggrav och Den Midlertidige Kirkeledelsens betydelse. Utställningen sätter in *kirkekampen* i ett större sammanhang och det ger intrycket av att det norska folkets kämpade tillsammans på bred front. I museets arkiv finns tillgång till en mängd dokument som berör kyrkans kamp för den som är intresserad. Jag refererar till tre häften utgivna av Hjemmefrontmuseet. Den första med titeln *Norges Hjemmefrontmuseum* (1982) är en översiktlig beskrivning av museets samlingar. Häftet *Holdningskampen* (1993) skriven av Ivar Kraglund ger besökaren en fördjupning i utställningsdelen om Holdningskampen. Den beskriver skeendet ur folkets perspektiv och har många intressanta berättelser om alla grupper som påverkades av den nya situationen i Norge. Den beskriver bland annat lärarnas kamp mot beslutet att låta alla barn delta i NS ungdomsverksamhet. Den innehåller också bilder på förbjuden verksamhet och dokumenterade protester under krigsåren. Det tredje häftet heter *Det tyske okkupasjonsstyret i Norge* (2002) och är skriven av Berit Nøkleby. Hon redogör för ockupationsstyrets organisation från första dag till dagen för Josef Terbovens självmord i en bunker på Skaugum den 8 maj 1945. Det ger en strukturerad redogörelse över alla avdelningar med namn på de ansvariga och kommentarer till många händelser under krigsåren.⁴⁴

⁴² Berggren, 2008, s. 32

⁴³ Berggren, 2008, s. 34

⁴⁴ www.norskhjemmefrontmuseum.no; Kraglund 1993; Nøkleby 2002

Det finns ett stort lokalhistoriskt intresse för ockupationsåren i Norge och många mindre privata museer tar upp förhållandena på olika platser i landet. Jag fick bland annat information om Kolbjørn Varmann genom Tysfjord kommuns årsböcker. Intresset är fortfarande stort bland lokalhistoriker. Tyskarnas närvaro är ett återkommande tema i många lokalhistoriska böcker.⁴⁵ Det finns större kommunala museer på orter som Kirkenens och Hammerfest. Det största, Hjemmefrontmuséet, ligger på Akershus fästningsområde i centrala Oslo. Blodveimuseet ligger i Rognan kommune, cirka 9 mil sydöst om Bodö.

Den tyska kyrkans roll under nazismen finns beskriven i ett antal böcker. I en av dem, skriven av Richard Steigmann-Gall med titeln *The Holy Reich: Nazi conceptions of Christianity, 1919-1945*, görs en grundlig genomgång av den nazistiska synen på kyrkan i Tyskland. Boken ger också en bild av hur den framväxande nazismen påverkar den lutherska kyrkan i Tyskland. Steigmann-Gall beskriver hur regimen försökte få kyrkans lära att passa in i den nazistiska världsbilden Den ariska rasen är, som Friedrich Nietzsche skrev, *Die Übermenschen* och all undervisning i kyrkan anpassades till denna dogm. Gamla Testamentet gavs mindre betydelse och man framställde Jesus som arisk. Styrka och mod lyfts fram på bekostnad av bibelberättelserna om ödmjukhet och nåd. Boken koncentrerar sig på den tyska kyrkan men är intressant med tanke på att det sedan lång tid tillbaka funnits nära samarbete med de skandinaviska lutherska kyrkorna⁴⁶

Bland de tyska teologer som var emot nazismen är kanske Dietrich Bonhoeffer en av de mer kända. Bonhoeffer var präst och verkade inom den tyska Bekännelsekyrkan under 30- och 40-talet. Bekännelsekyrkan var den gren av den lutherska kyrkan som samlade motståndarna till nazismen och kan särskiljas från den naziinspirerade kyrkorörelsen Deutsche Christen. Bonhoeffer var också författare och skrev böcker och artiklar av vilka flera finns översatta till svenska. En av hans böcker med titeln Efterföljelse, *Nachfolge*, gavs ut i Tyskland 1937 och beskriver utifrån Jesu Bergspredikan hur en kristen bör leva och verka trots omständigheterna runt omkring. Bonhoeffers tankar om att en ”billig nåd är vår kyrkas dödsfiende” genomsyrar boken och han menar att det finns ett pris att betala för att få vara en efterföljare till Kristus.⁴⁷ Vi vet att banden mellan de tyska och de nordiska lutheranerna var starka under 30- och 40-talen och att många med spänning och stort intresse följde tyskarnas kyrkokamp i Norge, vilket gör denna bok intressant. Att läsa den ger en förståelse för hur ledande kyrkomän relaterade till kampen i Tyskland.

En djupare beskrivning av förhållandet mellan den tyska kyrkan och den svenska ger Gunnar Appelqvists avhandling *Luthersk samverkan i nazismens skugga* (1993), i vilken han behandlar Sveriges förhållande till Lutherakademien i Sonderhausen mellan åren 1932 och 1945. Lutherakademien grundades 1932 för att vara ett forum för luthersk-protestantisk teologi. I en tidningsdebatt, som tog fart i Sverige 1943, påstods den vara ett organ för nationalsocialistisk propaganda. Från kyrkans sida hävdade de istället att akademien var ett

⁴⁵ Hveding (red) 1955; Årbok for Tysfjord kommune 2004

⁴⁶ Steigmann-Gall, 2003

⁴⁷ Bonhoeffer, 1995 (1937)

andningshål för den tyska kyrkliga oppositionen. Anklagelserna var särskilt besvärande då den svenska ärkebiskopen Erling Eidem var ordförande för Lutherakademin under åren 1934 till 1943.⁴⁸ Boken ger en förståelse för den spända situationen inom den lutherska kyrkofamiljen i norra Europa i skuggan av nazismen.

⁴⁸ Appelquist, 1993, s. 11

4 METOD OCH MATERIAL

Jag vill se hur samarbete och motstånd utvecklade sig i de sammanhang jag valt att studera. Tillvägagångssättet är att analysera det material som jag har haft tillgängligt i form av böcker, dokument, brev och lokallistoriskt material. Den gemensamma grunden för kyrkans motstånd utgår från dokumentet *Kirkens Grunn* som skrevs våren 1942. Det blev en proklamation mot NS-kyrkan och ockupationsstyret och klargjorde den Norska Kyrkans politiska ställningstagande. Dokumentet finns därför med i sin helhet som bilaga och kommenteras i resultatdelen.

4.1 Materialet

Jag har använt mig av originalbrev när det gäller undersökningen av Jørgen Sivertsens biskopsämbete i Tromsø, lokal litteratur när det gäller Kolbjørn Varmann, samt texter och böcker skrivna under ockupationen eller strax efter. Dessutom har jag använt mig av litteratur utgiven under senare år för att få en övergripande bild av hur krigsåren beskrivs idag.

Det svåra vid användandet av brev är hur de skall tolkas. Brev liksom tal är ofta situationsbetingade och uttryckta för att propagera, förklara eller försvara någon eller något. För att förstå händelsen behöver vi därför ha en god bild av den historiska bakgrunden. Det finns ett stort antal brev från biskopskontoret i Tromsø i Statsarkivet och mitt urval kan inte sägas ge en helhetsbild av biskop Sivertsens kontakter. Det jag lyfter fram ger bara en liten inblick men kan förhoppningsvis locka till fortsatta studier av ämnet i framtiden. Värt att notera är att materialet kring s.k. landssvikare⁴⁹ fortfarande är väldigt känsligt. Jag fick inte tillgång till allt material då det kunde innehålla känslig information. Alla brev jag ville se var arkivarien på Statsarkivet tvungen att läsa igenom innan jag fick dem i min hand.

Den norska kyrkans situation under kriget är omskriven i flera arbeten och jag kommer att relatera till några av dem i min undersökning. Jag har själv valt att utgå från H.C. Christie, *Den norske kirke i kamp*, utgiven redan 1945. Det finns stora fördelar med att använda denna bok då den klart beskriver händelseförloppet och tar upp det som nyligen hänt. Christie började samla material till boken redan under krigsåren. Mycket av det som står i den kan verifieras av och jämföras med andra källor vilket styrker materialets pålitlighet. En nackdel är att den gavs ut vid en tidpunkt då många i det norska samhället var starkt påverkade av uppgörelsen med ockupationen, vilket med stor sannolikhet också påverkat författaren.

Den senaste översiktliga boken om kyrkans del i motståndskampen i Norge heter *Kirkelig Motstand* och är skriven år 2005 av Torleiv Austad, professor vid den Teologiske Menighetsfakultet i Oslo. Boken bygger på utvalda dokument från perioden 1940-1945. Den tar upp ockupationshistorien ur kyrkans perspektiv och ger en god överblick över händelseförloppet i kronologisk ordning med kommentarer. Det finns en del där han tematiskt

⁴⁹ Landssvikare kallas de som aktivt samarbetade med ockupationsregimen mellan åren 1940 och 1945.

följer utvecklingen och ger förklarande kommentarer efter varje händelse. Austad har tidigare skrivit litteratur med samma tema⁵⁰ och i denna nya bok bygger vidare och ger läsaren ett historiskt sammanhang. Ett exempel på detta är när han beskriver de kommentarer biskoparna fick då de gick med på att förändra kyrkans böner och tog bort nämmandet av kung och regering. Några uppfattade det som ett svek mot den lagliga statsledningen, medan andra godtog biskoparnas kommentarer.⁵¹ Austad framhåller ett viktigt tillfälle när Den Midlertidige Kirkeledelsen bildas och visar det brev som sändes ut till alla landets präster. Brevet finns i sin helhet i boken och Austad understryker i sin kommentar att det ”fremgår at kirkeledesen baserer sin virksomhet på Kirkens Grunn”. Han skriver vidare att detta dokument hade en stor betydelse under kyrkokampen då det var grundläggande för lära och liv i kyrkan.⁵² Boken är bra för den som är intresserad av att få en översikt över kyrkokampen ur ett nutida perspektiv. Den ger också en del spännande detaljer som väcker intresset att läsa vidare.

⁵⁰ Austad 1974

⁵¹ Austad, 2005, s. 41

⁵² Austad, 2005, s. 181ff.

5

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Holdningskampen är ett uttryck många gärna relaterar till när de talar om krigsåren i Norge. Betydelsen av ordet *holdning* ligger nära de svenska orden attityd och inställning. Holdningar ligger inom området dygdetik, skriver etikprofessorn vid Menighetsfakulteten i Oslo, Ivar Asheim. Han lyfter fram att det äldre begreppet dygd idag ofta är ersatt med det allmänna ordet holdning. Idag bedrivs forskning inom dygdetik, ofta kallad normativ teori, om vad som utgör grunden för vårt handlande i olika situationer, vid filosofiska institutioner på skandinaviska universitet.⁵³

I mitt arbete kommer jag att utgå från Ervin Staubs bok *The Roots of Evil* (2009). Erwin Staub är en författare som i sina böcker bland annat analyserar varför framväxten av ondskan sker i krig och miljöer med stor osäkerhet. I *The Roots of Evil* försöker han klargöra förhållandet mellan ideologi och ondskan. Den innehåller många öppna frågor som till exempel varför vissa människor uppträder utgivande, altruistiskt, och därmed utsätter sig själv för en stor fara.

Staub lyfter fram att svåra livsbetingelser skapar en grogrund för ett destruktivt beteende men belyser också att en framväxande ideologi, som nazismen, skapade en slags gruppkultur som successivt fick invånarna i Tyskland att acceptera ideologin. Staub lyfter fram begreppet *bystander* och menar därmed åskådarens betydelse. I relationer med likasinnade växer en gruppkultur fram. När det gäller nazitiden lyckades det genomsyra samhället genom organisationer som till exempel i Hitlerjugend där många fick uppleva en god kamratskap i den scoutliknande rörelsen. Successivt implementerades nazismens idéer inom olika miljöer där de som var med efter hand visste vad som var legitimt att tänka och tro. Den sammansvetsade gemenskapen gjorde det också lättare att kunna placera andra oliktankande och misshagliga individer i en annan yttre grupp. Det är dessutom lättare att nedvärdera en yttre fiende om det finns en stark egen grupptillhörighet, skriver Staub.⁵⁴

Stycket ovan beskriver en tendens som jag tror genomsyrade NS och därmed också påverkade NS-kyrkan.

5.1 Perpetrators, bystanders and followers

Ervin Staub använder olika begrepp i sin studie och kategoriserar människor i förövare (*perpetrators*) och åskådare (*bystanders*). Han skriver också om vilken betydelse medlöpare (*followers*) hade. Det var ofta de som verkställde den tyska ockupationsledningens önskemål vilket vi tydligt ser i förhållandet mellan NS-kyrkan och ockupationsmakten. Medlöparna trodde mer eller mindre på nazismen. En del av dem tjänade ekonomiskt på sitt val medan andra ville ha nazismen av rent ideologiska skäl.⁵⁵

⁵³ Asheim, 1997

⁵⁴ Staub, 2009, s. 13ff; 51ff

⁵⁵ Staub, 2009, s. 67ff

En fjärde viktig grupp som jag vill lägga till är de som gjorde motstånd (*resistance*) genom passivt eller aktivt handlande. Staub nämner dem vid flera tillfällen som innehavare av ett alternativt beteende.⁵⁶

Förövarna var de som utförde nedsättande handlingar mot andra personer eller var ledare och gav order som skulle utföras. Förövarna tillhörde en tätt sammanknuten gemenskap där de varken ifrågasatte eller kritiserade gemensamt tagna idéer. De som var medlöpare låg i marginalen av gemenskapen, men tillhörde dem som var potentiella förövar. Dessa spelade utan tvekan en betydande roll och utan dem hade förövarna ingen reell makt.⁵⁷

Den som blir förövar har ofta börjat som åskådare med att tyst acceptera en felaktig behandling av personer eller grupper. Till en början har de ofta sett handlingarna som tämligen harmlösa. När förövaren sedan kommit med i en starkt ideologiskt laddad grupp står han/hon under pressen av att acceptera gruppens normer och det som av vännerna uppfattas som det rätta. En personlig egenskap som verkar ha betydelse är förmåga att inte känna empati med offret, skriver Staub. En kombination av svårighet att känna empati och en dålig självbild, där de ser omvärlden som hotfull och ond, ger förutsättningar till att bli en förövar.⁵⁸

Åskådarna accepterar händelserna och de har därför ett större ansvar än de själva inser. Det är de som står vid sidan av och ger sitt tysta medhåll till vad som sker. Påverkan på den som agerar (förövar eller motståndare) kan vara positiv eller negativ. Med sitt beteende kan åskådaren motivera eller ge styrka åt händelser som sker och kan i sin tur leda andra till empati eller likgiltighet inför speciella situationer. Ett tydligt exempel på åskådarnas betydelse är behandlingen av judarna under andra världskriget. Hitler uppfattade omvärldens likgiltighet och avsaknad av protest mot grymheterna som motivation till att fortsätta med utrotandet av det judiska folket.⁵⁹

Även en åskådare måste hitta motiv till sitt handlande. Under naziperioden i Tyskland fanns det en rädsla för att bli betraktad som meningsmotståndare. Konsekvenserna kunde bli ödesdigra och många blundade därför för det som hände med judar och olikstänkande. Beslutsfattare som agerade mot judar och andra, enligt regimen misshagliga människor, skapade efterhand sin egen världsbild utifrån den stora propagandaapparaten som nazisterna förfogade över.

Psychological research shows that when people are asked to persuade to a certain point of view, they also convince themselves and change their own views.⁶⁰

⁵⁶ Staub, 2009, s. 152ff

⁵⁷ Staub, 2009, s. 67

⁵⁸ Staub, 2009, s. 67ff

⁵⁹ Staub, 2009, s. 87

⁶⁰ Fishbein, M., & Ajzen, I (1975). *Belief, attitude, intention and behavior*. Återgivet hos Staub, 2009, s. 82

Protesterna kunde visa sig på många olika sätt. I Norge uteblev idrottsmän från ockupationsmaktens anordnade evenemang. Lärarna protesterade mot att eleverna skulle delta påbjudna ungdomsträffar och prästerna reagerade mot statens ingrepp i kyrkans frihet.⁶¹

När vi nämner ordet motståndare till nazismen kommer vi osökt in på det pris många fick betala för det de gjorde. Hur får folk motivation till att bli en person som tar hand om andra i denna situation? Ett uttryck Staub använder sig av är *pro-social orientation*, vilket innebär att det hos en del individer finns en starkare omtanke om andra och en längtan att tillfredsställa andra.⁶² Berättelsen om den judiska flickan Anne Frank, de 350 hjälparbetarna som omkom i samband med händelserna den 11 september 2001 och tusentals andra situationer visar att vi människor är intresserade av andra än oss själva. Men gör vi det för att vi på något sätt tjänar på det, eller är det så att vi kan tänka oss att sätta andras intressen först? Ett empatiskt beteende är inriktat på den andre personens välmåga; vi ser och förstår att den andre är i ett stort behov av hjälp och vi känner sympati, medlidande, ömhet och sorg. Det ultimata målet blir att lösa den andres behov, de uppfattas som viktigare än de egna. Det är vad vi kallar ett altruistiskt beteende, skriver David Dunning i boken *Social Motivation*.⁶³

Vad en person värdesätter styr dennes beteende mot andra och i extrema situationer kan den dåliga behandlingen, att straffa andra, vara ett eftersträvat värde i sig själv. De som behandlar andra illa har en tendens till att även placera de utsatta utanför den egna värdegrundssfären. Deras betydelse marginaliseras. Hos de kristna som riskerade sina liv för att rädda judar i Europa under andra världskriget, är ett beskrivande drag att de inkluderade judarna i sin egen moraliska världsbild. De såg dem helt enkelt som likvärdiga människor.⁶⁴ Staub talar i det sammanhanget om den positiva betydelsen av organisationer med starka *pro-social values*, ideologier som respekterar människor och också kan hjälpa till att hålla moral och mod uppe i en besvärlig situation. Det verkar som om människor som motiveras av starka *pro-social values* har förmågan att handla annorlunda i tider av svårigheter.⁶⁵ *Pro-social value orientation* innebär att vi har en positiv bild av människor i allmänhet och känner ett personligt ansvar för andras välbefinnande. Människor med den förmågan har en större tendens till att vara empatiska och känna ansvar.⁶⁶ En intressant aspekt Staub nämner är att ett resonande och vägande av moraliska aspekter verkar minska aggression och istället öka viljan och önskan att hjälpa. Han skriver också att vi i första hand har en tendens till att hjälpa människor vi ser som lika oss själva, vår grupp eller vårt samhälle. De vi definierar som annorlunda eller olika är vi mer benägna att behandla negativt.⁶⁷

Genom att själva prova oss fram lär vi oss att utveckla normer, motiv, vår egen identitet och våra beteenden. För de som började rädda oliktankande och judar i naziöckerade länder handlade det ofta om att hjälpa personer de kände sedan tidigare eller bekantas vänner. De tog

⁶¹ www.norskhjemmefrontmuseum.no

⁶² Staub, 2009, s. 37, 52

⁶³ Dunning, 2011, s. 106ff

⁶⁴ Staub, 2009, s. 71

⁶⁵ Staub, 2009, s. 38, 41, 50

⁶⁶ Staub, 2009, s. 57

⁶⁷ Staub, 2009, s. 37ff

först ett litet ansvar för några stycken som sedan växte till att bli en överlåtelse till att hjälpa flera i samma situation.⁶⁸

I Tyskland skedde det en offentlig omsvängning i synen på människor, där man helt övergav tanken på allas lika värde. De flesta människor lär sig under uppväxten att vara ansvariga för sitt eget liv och att visa respekt för andras liv och välbefinnande. Det sistnämnda är en central dogm i den lutherska kyrkans lära.⁶⁹ Kyrkans betydelse ökade i Norge under kriget. Ett gott församlingsliv bygger på förtroende för varandra och är något som behövs under tider av krig och ockupation. Tilliten till motståndskyrkan skapades genom goda relationer och en känsla av att kämpa för samma sak, samt av att ha förebilder (präster) som stod fast vid en gemensam ideologi.⁷⁰

Staub frågar sig hur vi kan lyckas med att stötta de grupper i samhället som står för goda värdegrunder och hur vi implementerar dem i samhället. Han skriver:

Social change requires highly committed people, guided by ideals. Since abstract ideals can become destructive, these ideals must remain connected to the welfare of individual human beings.⁷¹

⁶⁸ Staub, 2009, s 80f

⁶⁹ Staub, 2009, s. 83

⁷⁰ Staub, 2009, s. 265

⁷¹ Staub, 2009, s. 261

6 BAKGRUND

6.1 Kyrkans betydelse mellan de två världskrigen

Under trettioalet utvecklades samhället med följderna att det blev alltmer sekulariserat. Det fanns en allmän känsla av att kristendomens hegemoni gick mot sitt slut. Mellankrigstiden präglades av en samhällsdebatt där de kristna värderingarna ifrågasattes, vilket också kom att påverka den norska skolan. Kyrkan hade sedan länge haft en plan för en omfattande konfessionell kristendomsundervisning i den offentliga skolan, men när de nya så kallade normalplanerna kom för folkskolan innehöll de en reducering av timantalet i kristendomsundervisning. Myndigheterna krävde även att undervisningen skulle ta hänsyn till den framväxande livspluralismens hos folket. Det ändrade samhällsklimatet bidrog faktiskt till att skapa en inre harmonisering i den norska kyrkan, medan förhållandet till de politiska myndigheterna blev lite mer komplicerat.⁷²

På 1920- och 30-talet hade det funnits meningsmotsättningar inom kyrkan mellan konservativ och liberal teologi. Dessa avlöstes av en strid mellan biskopar och statsmakt på grund av att kyrkodepartementet gått förbi biskoparna vid enskilda tillfällen och låtit präster insätta sig själva i tjänst. År 1938 hade stortinget beslutat att även kvinnor skulle få tillgång till prästämbetet vilket blivit tolkat som ”en manifestasjon av statens vilje i et spørsmål av sentralt kirkelig karakter.”⁷³ Å andra sidan kännetecknas trettioalet också av väckelse och förnyelse inom kyrkligheten där broar byggdes mellan lekmannarörelser och prästerskap i en anda av uppriktighet och gemenskap. Den brittiska Oxfordrörelsen⁷⁴ gjorde sitt intåg i de övre samhällsklasserna och fångade många biskopars intresse samt berörde ett stort antal teologer och präster. Striden mellan konservativ och liberal teologi dämpades tack vare ett ökande intresse för de dogmatiska frågorna. Under andra världskriget växte också norrmännens tillit till kyrkan eftersom den tydligt visade att den kunde stå upp som en självständig folkkyrka.⁷⁵

6.2 Förändringens vindar

När den tyska krigsmakten ockuperade Norge i april 1940 blev situationen annorlunda. Till en början försökte den norska statskyrkans ledare samarbeta med den nya ockupationsregimen genom Oslobiskopen Eivind Berggrav. Den stora brytningen skedde sedan våren år 1942. Brytningen utlöstes av att Reichkommissaren Josef Terboven beslutat ge Nasjonal Samling ensamrätt för politiken och att tillsätta Vidkun Quisling som officiell ledare för landet genom statsakten på Akershus den första februari.⁷⁶ Med anledning av detta ville NS anordna en festgudstjänst i nationalhelgedomen Nidarosdomen i Trondheim. Domprosten i Trondheim,

⁷² Oftestad, 1991

⁷³ Løvlie, 1995, s. 37

⁷⁴ Oxfordrörelsen är en teologisk och kyrklig rörelse i Oxford 1833-45. Rörelsen anknöt till den äldre högkyrkligheten och betonade den anglikanska kyrkans katolicitet och självständighet i förhållande till staten. www.ne.se 2011-04-19

⁷⁵ Løvlie 1995, s. 37f.; Oftestad 1991, s. 264ff.

⁷⁶ www.snl.no 2011-05-18

Arne Fjellbu nekades då hålla sin ordinarie gudstjänst med anledning av NS-ledarskapets högtidsgudstjänst och annonserade istället sin högmässa till kl 14. Detta sågs inte på med blida ögon från kirkedepartementet. Turerna kring gudstjänsten kom att leda till att Fjellbu efter några dagar blev avskedad under stora protester från landets biskopar.⁷⁷ En vecka senare hade alla biskopar i Norska kyrkan begärt avsked från sina uppdrag i en kollektiv protest mot kirkedepartementets beslut. Det blev en reaktion inom hela den norska kristenheten på detta beslut och i april samma år hade över 90 % av alla präster lämnat sina ämbeten i den statliga kyrkan.⁷⁸

Då Norge den 9 april 1940 blev angripet av Tyskland, var landet inte militärt förberett. Vidkun Quisling, i det lilla partiet Nasjonal Samling, gick fiendens ärende redan från första stund medan resten av det norska folket var mer eller mindre lamslaget. Kung och storting flydde norrut i landet och under det att ockupationsstyrkorna ryckte allt längre in i landet. Under cirka en månads tid lyckades de hålla ut men tvingades till sist söka sig säkerhet i England där de under hela kriget fungerade som norsk expeditonsminister. Även om det norska folket blev tagna på sängen så betydde det inte att de gett upp. Motståndet mot tyskarna fortsatte under hela kriget på olika sätt. I detta farliga arbete intog kyrkan en central roll.⁷⁹ Oslobiskopen Eivind Berggrav bildade tillsammans med tidigare teologiska fiender Ludvig Hope och professor Ole Hallesby ett nytt styre mot ockupationsmakten som de kallade Kristent Samråd. Samarbetet stadfästes på ett historiskt möte i Calmeyergatens Misjonhus i Oslo den 28 oktober 1940. *Kristent samråd for den norske kirke* hade skapats på Oslo prästgård redan den 25 oktober 1940. Hope kom från Kinamisjonsforbundet och var en erkänd ledare för lekmanarörelsen inom Norska kyrkan och Hallesby var lärare på Menighetsfakulteten, en av två teologiska skolor i Oslo och tillika ledare för Indre Misjonen, en rörelse med starka band till Norska kyrkan. Kristent Samråd blev därigenom ett samarbetsorgan för de olika organisationerna inom norska kyrkan, fram till våren 1942 då Berggrav internerades av myndigheterna i sin sommarstuga i Asker utanför Oslo. Med anledning av det som skett under våren 1942 och Eivind Berggravs internering behövdes nu en fastare organisation. I Berggravs ställe insattes domprost Johannes Hygen. De andra i ledningen var biskoparna James Maroni och Henrik Greve Hille, professor Ole Hallesby, Ludvig Hope och pastor Hans Edward Wisløff. Namnet ändrades nu till Den Midlertidige Kirkeledelsen (DMK). Statskyrkan var långt på vägen att bli en fri folkkyrka med DMK som oberoende ledningsfunktion både i andliga och administrativa frågor. Hallesby ledde DMK fram till sin arrestering den 13 maj 1943. Därefter gick DMK under jorden och fick en hemlig ledningsgrupp.

Redan på hösten 1940 fick kyrkan märka konsekvenserna av Reichkommissar Josef Terbovens nyordningar. Det blev förbjudet att be för eller nämna kungen i gudstjänsterna, radiogudstjänsterna blev kontrollerade, och i december fick polisen rätt att häva prästernas tystnadsplikt. Nekade någon gav det ett straff på 3 månaders fängelse. I februari 1941 skriver

⁷⁷ Christie, 1945, s. 120ff

⁷⁸ Oftedal, 1993, s. 268; Austad, 1974; <http://mediabase1.uib.no/krigslex/register.html> 2011-05-23; no.wikipedia.org/wiki/Johan_St%C3%B8ren 2011-01-07

⁷⁹ För en utförlig framställning se Austad, T. *Kirkens grunn*, Oslo, 1974 och Christie, 1945

kyrkans ledare ett herdabrev⁸⁰ till myndigheterna då de beklagar hirdens våldsamma framfart. Hirden var Nasjonal Samlings halvmilitära ungdomsorganisation. I juli blir två biskopar och fem präster avskedade när ockupationsministären inrättar en ny lag om åldersgräns. Tilltaget blir emellertid ändrat efter påpekande från Terboven, tyskarna var försiktiga med att inte lägga band på kyrkan. Trycket från Kirkedepartementet med Ragnar Skancke och expeditionschef Sigmund Feyling ökar dock efterhand. Den 15 december sänder biskoparna brev till alla församlingar och till Kirkedepartementet där de understryker vikten av kyrkans organisation; en klar protest riktad mot departementets försök att styra kyrkan utan biskoparnas medverkan.⁸¹

Första februari 1942 kommer Quislings stora dag då han blir insatt av Josef Terboven som ministerpresident och ledare av Nasjonal Samling. Samma dag sker ett av de allvarligaste övergreppen mot kyrkan under kriget. Domprosten i Trondheim Arne Fjellbu blir utestängd från sin egen högmässa. En stor folkmassa blir hindrad av polisen att komma in i Nidarosdomen. Fjellbu blir avsatt. Senare samma månad tvingas ungdomarna in i NS ungdomsverksamhet och lärarnas protester slås ned. Den 24 februari lägger biskoparna ned sitt ämbete i protest mot statens intrång i deras verksamhet. I mars ökar igen pressen mot lärarna och runt 1000 av dem blir arresterade och sända till arbetsläger i Kirkenes. Den 5 april lägger flertalet (797) av de 858 prästerna i Norska Kyrkan ned sitt ämbete i samband med att bekännelseskriften *Kirkens Grunn* läses upp. Två dagar efter att *Kirkens Grunn* blir uppläst kommer en lag från Kirkedepartementet att det nu blir möjligt att utnämna missionspastorer, norsk-amerikanska präster och lekmän till ämbeten inom den Norska Kyrkan. Detta blev resultatet när så få präster fanns att tillgå till de många lediga platserna inom kyrkan.⁸²

Från och med sommaren 1942 var det Den Midlertidige Kirkeledelsen (DMK) som fungerade som ledare för den fria lutherska kyrkan och för prästerna som lämnat sitt ämbete. Ole Hallesby var dess ledare tills han arresterades i maj 1943. DMK gick då under jorden och det förblev under hemligt vem som egentligen var dess ledare under ockupationstiden av Norge.⁸³

I maj hade DMK sänt in en protest mot en nationell arbetsinsats för norska medborgare som Terboven och Quisling genom lag stadfäst den 22 februari. Expeditionschef Sigmund Feyling på Kirke- og undervisningsdepartementet såg nu möjligheten att sätta oliktankande präster och teologer i tvångsarbete. Cirka 275 teologiska kandidater och präster som blivit avskedade på grund av illojalitet stod nu på hans lista. Hallesby och Hope protesterade nu mot något de uppfattade som en kamouflerad tysk militärtjänst.⁸⁴

Motståndet fortsatte under de följande åren och DMK fungerade som en samordnare av information för hela landet. Ett antal präster blev förvisade till Helgøya i sjön Mjøsa några timmars färd norr om Oslo. Bland de förvisade fanns förre biskopen i Tromsø, Wollert

⁸⁰ herdabrev, rundskrivelse där en biskop (eller flera) uttalar sig i aktuella teologiska, kyrkliga och samhällliga frågor. www.ne.se/herdabrev

⁸¹ Austad 2005, s. 25ff.; www.ne.se/norge

⁸² Austad 2005, s 151f

⁸³ Austad 2005, s. 43ff; 109ff; 127ff; 143ff; 151ff; 181ff; Austad 1974; Norsk Hjemmefrontmuseum s. 46f

⁸⁴ Austad, 2005, s. 241ff

Krohn-Hansen. Allt eftersom tiden gick blev det vakanser att fylla i en del kyrkor. Nya kandidater anmälde sitt intresse. Det var personer som gått på någon av de två teologiska skolorna i Oslo och dessa fick nu skriva under dokumentet *Kirkens Grunn* innan de blev förordnade av Krohn-Hansen. Ordinationen beskrevs som en ”katakombordination” då den skedde utan myndigheternas vetskap.⁸⁵

6.3 Norska statskyrkan blir nazifierad

Det fanns en rädsla för det kommunistiska Rysslands kristendomsfientliga inställning hos åtskilliga troende och många reagerade positivt på de pro-kristna uttalandena från Tyskland. Bara ett fåtal präster var medlemmar av Nasjonal Samling då kriget började. När kriget kom till Norge ökade medlemsantalet och en del av dessa nya nazister utmärkte sig genom att aktivt samarbeta med tyskarna. En av dem var Sigmund Feyling, som var medlem av NS och blev utsedd till expeditionschef för utbildningsdepartementets kyrkoavdelning i februari 1941. Det var han som utformade den statliga kyrkopolitiken och såg till att den var teologiskt grundlagd.⁸⁶ Bland andra som utmärkte sig genom att stötta NS var prästen Lars Frøyland som blev insatt som biskop i Oslo istället för Eivind Berggrav och Peder Blessing-Dahle, missionärsson, nazist och präst i Ullern i Aker utanför Oslo. Blessing-Dahle var den som godkände predikoutkast som skulle sändas i radion under ockupationsåren.⁸⁷ Frøyland skrev ett antal predikningar som han gav ut i bokform under kriget. En av dem, kallad *Kirkens Grunn* blev välkänd då den var ett svar på den teologiska proklamation som Eivind Berggrav skrev och Den Midlertidige Kirkeledelsen stod bakom våren 1942.⁸⁸ Frøylands tillsättande accepterades inte av DMK och prästerna i Osloområdet skrev ett gemensamt protestbrev till honom personligen.⁸⁹

När Hitler i juni 1941 angrep Sovjetunionen förändrades propagandan från ockupationsstyret och det hävdades att det nu gällde att kämpa mot bolsjevismen och den ”internasjonale gudløshetsbevegelsen.”⁹⁰ Den ansvarige tyske befälhavaren för Norge, Reichkommissar Josef Terboven, ville att det skulle skapas en norsk legion som kunde sättas in tillsammans med tyskarna i kampen. På den uppmaningen skrev 27 präster inom norska kyrkan under ett upprop till stöd för legionen med uppfattningen att kriget i öst handlade om en strid för kristen tro och moral. Strax efter att det kommit till myndigheternas kännedom gick Kirkedepartementet ut och bad alla präster skriva under varvid ytterligare 20 stycken skrev på. Dessa 47 präster utgjorde sedan grunden för nationalsocialistiska NS-kyrkan.⁹¹

Sigmund Feyling var den drivande ideologen i den nya kyrkan och använde sin tid till att ändra de kristna programmen i radion så att de stämde med önskade politiska värderingar. Samtidigt ansvarade han för tryckningen av nya läroböcker till kristendomsundervisningen i

⁸⁵ Austad, 2005, s. 245f

⁸⁶ Oftestad, Bernt T. et.al. 1993. *Norsk Kirkehistorie*. Oslo: Universitetsforlaget s. 267

⁸⁷ www.lokalhistoriewiki.no/index.php/Peder_Blessing_Dahle 2011-01-06

⁸⁸ Frøyland, Lars. *Kirkens Grunn*. Oslo: 1944

⁸⁹ Statsarkivet, Tromsø: Brev til sokneprest Lars Frøyland

⁹⁰ Oftestad, 1993 s. 268

⁹¹ Oftestad, 1993 s 268ff

skolan. Feyling kom också att styra över kyrkans inre angelägenheter, däribland den liturgiska utformningen av gudstjänsten och såg till att altarboken nu låg under departementets kontroll. Biskoparna svarade med en protest mot detta tilltag och utgav i december månad en liten skrift som de kallade *Kirkens orden* där de hävdade sin rätt att vara en prøvoinstans när departementet skulle utforma nya kyrkliga bestämmelser. Feyling kontrade med att kyrkan skulle syssla med det ”oppbyggeliga og det evighetsmessige” och hålla sig borta från det politiska. Uttalandet var representativt för hela NS-kyrkans inställning under kriget.⁹²

Precis som i Sverige började sekulariseringen i Norge ta fart under mellankrigstiden då de i en ökande grad ifrågasatte kyrkans roll i skola och samhälle. Det yttre klimatet skapade en inre harmonisering i kyrkan och lekmanarörelsen växte. De dogmatiska frågorna blev allt viktigare. Kyrkligheten i Norge upplevde samtidigt en period av väckelse och förnyelse som påverkade samhället på många platser. När den nya tiden kom med ockupation och ett nytt styre var den första reaktionen ett försök till samarbete lett av Oslobiskopen, Eivind Berggrav. Efter hand byttes taktiken ut då samarbete ansågs omöjligt. Den officiella brytningen med NS och ockupationsstyret kom den första februari 1942 efter att NS begärt att få hålla en festgudstjänst i Nidarosdomen. Domprosten Arne Fjellbus flyttade gudstjänsten till kl 14 samma dag vilket tolkades som en provokation och ledde till att han blev avskedad. Biskoparna protesterade mot detta tilltag med resultatet att de kollektivt begärde avsked från sina tjänster i statskyrkan. Även de flesta präster slutade sina officiella uppdrag inom kyrkan samma vår. Kvar stod den Norska Statskyrkan med 47 NS-trogna präster.

6.4 Inspiration från Tyskland

Torleiv Austad gör i sin bok *Kirkens Grunn – en analyse av en kirkelig bekjennelse fra ockupasjonstiden*, (1974) en redogörelse för orsakerna till varför ledningen för Den Midlertidige Kirkeledelsen skrev ett så grundligt utformat dokument för den norska kyrkan 1942.⁹³ En orsak till det, skriver han, är att den noga hade följt utvecklingen för den tyska kyrkan från Hitlers maktövertagande och fram till 1940, då turen kom till Norge. Det fanns sedan tidigare ett långvarigt samarbete mellan de lutherska kyrkorna i Norden och Tyskland genom Lutherakademin i Sonderhausen.⁹⁴ Teologer träffades regelbundet till konferenser och verksamheten administrerades av en styrelse med både tyska och nordiska ledamöter. Intressant i sammanhanget är att olika kyrkopolitiska grupperingar fanns representerade i denna gemenskap, både de som förenade sig med nazisterna och de som inte gjorde det.⁹⁵ Bakgrunden till den tyska kyrkokampen var att det uppstod en konflikt mellan kyrkan och nationalsocialismen. Kampen skedde huvudsakligen inom tre områden:⁹⁶

1. Kamp mot ”vrångläran”
2. Kamp mot nyhedendomen

⁹² Løvlie1995, s. 37ff; <http://mediabase1.uib.no/krigslex/register.html> 2011-05-23

⁹³ Austad, 1974, s. 33f

⁹⁴ Appelqvist, 1993

⁹⁵ Appelqvist, 1993

⁹⁶ Austad, 1974, s. 33

3. Kamp mot partiet och staten.

Vrångläran

Det fanns inom den tyska kyrkan en rörelse, *Glaubensbewegung Deutsche Christen* (DC), som ville förena kristendom och nationalsocialism. DC ville inlemma de evangeliska kyrkorna i en nationalsocialistisk stat. Vid kyrkovalet i juli 1933 skapades ett nytt samfund *Deutsche Evangelische Kirche* där DC fick makten. Führer-principen skulle råda överallt, också i kyrkan. Tanken var att de skulle germanisera kristendomen, inga judar eller halvjudar skulle tillåtas ha några anställningar i kyrkan. Gamla Testamentet skulle ratas på grund av sin judiska karaktär. Nya Testamentet skulle omtolkas efter nationalsocialistiska ideal. Intresset för rörelsen föll efterhand och den tappade i princip betydelsen helt 1935-36, men idéerna kom att finnas kvar bland en del radikala grupper och sekter. Den kyrkliga oppositionen mot DC var först spridd i mindre grupper och samlade sig först i början på 1934. Det som förenade dem var främst den så kallade *Arierparagrafen*.⁹⁷ Arierparagrafen skapades av nazisterna för att förhindra judar att delta i samhällslivet, i utbildningar samt att få tillträde till högre ställningar inom arbetslivet. De som stod i opposition samlade sig inom den nya rörelsen *Bekennende Kirche* (BK) som blev en motståndsrörelse mot Deutsche Christen (DC). BK var egentligen ingen ny kyrkorörelse, sade de, utan gjorde anspråk på att vara den rättmätiga evangeliska kyrkan i Tyskland. BK fick sin teologiska plattform vid den första bekännelsesynoden i Barmen i maj 1934. Här var ett antal olika kristna samfund representerade, däribland de lutherska och reformerta kyrkorna i Tyskland. Synoden gjorde en gemensam teologisk deklARATION, *Barmendeklarationen (Barmenerklärung)*,⁹⁸ med en skarp front riktad mot DC och dess teologi. Den utarbetades av den kände teologen Karl Barth.⁹⁹ År 1936 blev BK splittrat i två delar på grund av teologiska motsättningar. Den så kallade *Dahlemflygeln* höll fast vid Barmendeklarationen och sitt eget oberoende och nekade samarbete med DC. Den andra delen bestående av Lutherska kyrkorna i Bayern, Württemberg och Hannover utgjorde *Lutherrat* och hade ett visst samarbete med Deutsche Christen. Vid början av andra världskriget ingrep staten i BK:s arbete och kom i stor utsträckning att hämma det. Barmendeklarationen blev sedan det starkaste vapnet kyrkan hade mot Nazi-regeringen i Tyskland.¹⁰⁰

Kampen mot nyhedendomen

Nyhedendomen var som starkast i mitten av trettio-talet. Nazisterna ville etablera en ny livssyn på teorin om det tyska folkets och den ariska rasens särställning i världen. Ett centralt drag var att de ville bekämpa den traditionella kyrkan då den kristna tron betraktades som en judisk produkt och Gud som en tyrann. Centrala bibliska begrepp skrevs om och tyska folksymboler hämtade från medeltida mystik- och hjältedyrkan fick ersätta dem.¹⁰¹

⁹⁷ www.ne.se/antisemitism 2012-06-15; en.wikipedia.org/wiki/Anti-Jewish_legislation_in_prewar_Nazi_Germany 2011-01-07

⁹⁸ sv.wikipedia.org/wiki/Barmendeklarationen 2010-12-21

⁹⁹ Karl Barth: Schweizisk teolog, professor i Göttingen, Münster, Bonn och Basel är en av 1900-talets mest inflytelserika protestantiska teologer. www.ne.se 2012-06-14

¹⁰⁰ Austad 1974, s. 32ff Appelqvist, 1993; http://en.wikipedia.org/wiki/Bekennende_Kirche 2011-01-07

¹⁰¹ Austad 1974, s. 36

Mot parti och stat

År 1936 överlämnades ett skriftligt memorandum till Hitler från *Dahlemflygeln* i BK, där de tog upp statens inblandning i kyrkans ordningar, nationalsocialismen som ideologi, antisemitismen och kränkandet av rätten och moralen i samhället. De uttryckte motstånd mot edsavläggelsen till Führern och mot koncentrationslägren, som var en hård belastning av rättssamvetet i ett land som ansåg sig vara den första rättsstaten. Detta memorandum blev känt i utländsk press och väckte stor uppståndelse. Ungefär två tredjedelar av alla präster inom *Dahlemflygeln* läste upp brevet i sina predikstolar. I de kyrkor som stödde BK fanns ett antal personer som protesterade mot eutanasiaktionerna och koncentrationslägren. De gjorde därmed en aktiv politisk markering emot staten. I Barmendeklarationen pekades inga präster, teologer eller politiker ut personligen. Den var istället en deklARATION mot den generella teologi och kyrkopolitik som delades av många med nationella och nationalsocialistiska åsikter bland det tyska folket.¹⁰²

Den tyska kyrkans kamp mot nazismen var känd bland många i de skandinaviska kyrkorna då det redan före kriget fanns ett etablerat samarbete genom Lutherakademien i Sonderhausen. Inom den tyska kyrkan fanns de som stödde den framväxande nazistiska idologin och dessa samlades i rörelsen *Deutsche Christen*. Den kyrkliga oppositionen refererade till Barmendeklarationen som blev en teologisk plattform mot den nya teologin, mot nyhedendomen, mot Arierparagrafen och mot den nya politiska ordningen.

¹⁰² www.ekd.de/english/barmen_theological_declaration.html 2012-06-05;
sv.wikipedia.org/wiki/Karl_Barth 2012-06-05

7 **HOLDNINGSKAMPEN 1940-1942 OCH DESS FORTSÄTTNING**

Vi ska nu gå in på själva undersökningen och börjar med de folkliga reaktionerna och en berättelse som gäller skolelevers reaktion på en NS-prästs julgudstjänst i december 1941. Sedan fortsätter undersökningen i kronologisk ordning med domprost Arne Fjellbus gudstjänst 1 februari 1942, påsktiden 1942, för att sedan gå vidare med Eivind Berggravs roll och skrivandet av dokumentet Kirkens Grunn. Därefter granskas Kolbjørn Varmanns roll i Tysfjord kommun. Till slut lyfts den NS-vänliga kyrkan fram och det hela avslutas med Tromsöbiskopen Jørgen Sivertsens roll i NS-kyrkan.

7.1 **Julsånger på Ullern 1941**

Kirkedepartementet lade sig i kyrkans inre angelägenheter på olika sätt och utfärdade bland annat en bestämmelse angående orgelspelandet i kyrkan den 4 nov 1941. Reglementet var tvunget att följas av organisterna i kyrkorna. En julgudstjänst skulle hållas för eleverna vid Ullern Høyre Skole i utkanten av Oslo sista skoldagen före jul. Alla eleverna blev kommenderade till kyrkan där en NS-trogen präst skulle förrätta gudstjänsten. Händelsen finns återgiven i *Den Norske kirke i kamp* och lyder som följer:

Man kjente ikke vår skoleungdom rett, dersom man innbilte seg at de godvillig skulle gå med på det. Der var neppe noen front som var så fast som elevfronten. Den talte allerede mange sma små helter og martyrer helt ned i middelskolen. I dette tilfelle gikk de etter henstilling fra sine lærare til kirken, men de demonstrerte sin uvilje ved ikke å delta i salmesangen. Der var ikke en som sang, enda det var kjente og kjære julesanger. Organisten Geburg Aasland (1886-1970) som ellers ikke var kjent for å spare på den store basunen, spilte også melodiene dempet og stillferdig med en eller to fingre som en nybegynner. Da han etter gudstjenesten fikk en reprimande av NS-presten for sitt spill, svarte han at han bare hadde fulgt det nye reglementet fra Kirkedepartementet. Der stod nemlig at organisten ikke ved sitt spill skulle overdøve salmesangen.¹⁰³

Berättelsen är intressant ur flera perspektiv. Upplevelsen av den nästan fysiska skiljelinjen i kyrkan mellan prästen å ena sidan, och kantorn och eleverna på den andra talar med tydlighet om hur motståndet kunde ta sig i uttryck för den vanliga medborgaren under kriget. Den visar också hur samlat man kunde agera mot NS-representanter, i det här fallet den utsände prästen. Kantorn får med sig hela skaran av elever genom det sätt han spelar julsångerna på.

7.2 **Domprost Arne Fjellbu och ämbetsnedläggandet**

Den del av kristenheten som höll sig till Den Midlertidige Kirkeledelsen (DMK) med Eivind Berggrav i spetsen visade tydligt sina sympatier och sitt motstånd mot ockupationsmakten.

¹⁰³ Christie, 1945, s. 103f

Den nya statskyrkan fick det besvärligt och kampen fördes utifrån två förutsättningar: den nationella och den teologiska. En händelse som iscensatte den synliga brytningen mellan staten och kyrkan var domprost Arne Fjellbus predikan i Nidarosdomen i Trondheim den första februari 1942. Dessförinnan hade Peder Blessing-Dahle, präst med sympatier för Quislingadministrationen, av Kirkedepartementet fått i uppdrag att ta över den ordinarie söndagsgudstjänsten i Nidarosdomen i Trondheim kl. 11. Valet av Nidarosdomen var väl uttänkt då den av tradition räknas som den norska nationalhelgedomen. Gudstjänsten var ett led i den propaganda som nu spreds över landet och på denna samling ville de bara ha partitrogna besökare. Domprosten Arne Fjellbu kände till NS önskan och utlyste en ny tid för församlingsgudstjänsten till kl 14 samma söndag. Redan en timme före den gudstjänsten hade många människor samlats i kyrkan. Då klockan närmade sig halv två kom polisen med dragna batonger och ställde sig vid ingångarna till kyrkan och försökte driva folket som väntade ut på gatan. Efterhand samlades en stor skara människor i vinterkylan och någon av de närvarande tog upp den psalmen *Vår Gud är oss en mäktig borg*, och *Ja vi elsker dette landet* och alla närvarande sjöng med eftertryck med i sången.¹⁰⁴ Inne i kyrkan predikade Fjellbu utifrån en utmanande text i Matteusevangeliets kapitel 19 vers 27-30 som innehåller en dialog mellan lärjungarna och Jesus.

Vi har lämnat allt och följt dig. Vad skall vi få för det? ... Och var och en som för mitt namns skull har lämnat hus eller bröder eller far eller mor eller barn eller åkrar, han kommer att få mer än hundrafalt igen och skall ärva evigt liv.¹⁰⁵

I sin predikan är Fjellbu utmanade mot ockupationsmakten och emot den som valt att ställa sig på tyskarnas sida.

Det er dette sinn som Jesus spør etter når han ber oss om å følge ham. Det er dette sinn, denne ånd som Gud ser etter om han finner i sin menighet i vårt norske folk. Gud ser med dyp sorg på hver den som tenker opportunistisk, og derfor intet våger når det gjelder å følge Jesus og gjøre Guds vilje.¹⁰⁶

Det er først og fremst sinnets og viljens frigjørelse det gjelder, å bli så helt overgitt til Kristus og Guds sak at en kan slippe alt, kan ofre alt det øieblikk det kreves, uten å få noe til gjengjeld, uten å vente vinning – det er å forlate alt og følge Jesus.¹⁰⁷

Det gäller att bevara tanken fri, att välja rätt och vara förberedd på att få offra allt för sin tro och sin frihet.

Hvem skal bli styrere i denne nye tid? Bare de som er av hans ånd å som sitt på den glimrende kongsstol. Altså ikke de som tenker på hva de skal få, ikke de

¹⁰⁴ Christie 1945, s. 116ff; Kraglund 1993, s. 12f; www.sn1.no 2011-05-18

¹⁰⁵ Svenska folkbibeln, 1999

¹⁰⁶ Christie, 1945, s. 121

¹⁰⁷ Christie 1945, s. 121

som søker noe for seg selv, for sitt parti, for sin klasse. Ikke egeninteressens folk, men Kristi helhjertede stridsmenn... Vil du bli en av dem? Adgangen er fri og åpen for alle klasser, nasjoner og raser, adgangen er å følge Jesus helt ut. Vil du det?¹⁰⁸

7.2.1 Reaksjoner från biskopen i Trondheim

Som en reaktion på polisens verksamhet och att de på befallning stängt kyrkan för gudstjänstsökande skrev Nidarosbiskopen Johan Støren samma kväll ett brev till kyrkodepartementet om det inträffade. Han skriver:

Jeg må på kirkens vegne nedlegge den skarpeste protest mot denne fremgangsmåte som betegner et uhørt lovstridigt inngrep i kirkens indre liv, i det Nidaros domkirke er blitt stengt for menigheten som samlet seg til gudstjeneste.¹⁰⁹

Nästa dag följdes den av en utförlig rapport och ytterligare en markerad protest mot det inträffade från biskopen. Den kvällen kom ett svar från kirke departementet med innehållet:

Gudstjenesten i domkirken søndag kl.14 ble avlyst etter kirkeministerens ønske da den var oppfattet som en demonstrasjonsgudstjeneste like overfor festgudstjenesten kl. 11.¹¹⁰

I själva verket låg den lokala NS-gruppsföhrern bakom önskan att få använda kyrkan för sin samling, något som byråchef Ståhlberg på kyrkodepartementet och kyrkominister Ragnar Skancke genom sitt svar gav sitt godkännande till. Diskussionen fortsätter med brev den 3 februari där biskop Støren uttryckte sin stora förvåning mot beslutet att från politiskt håll förbjuda en präst att ha sin församlingsgudstjänst. Dispyten gick vidare mellan Støren och kirke departementet brevlades och de försökte från att från två olika utgångspunkter beskriva situationen. Kirke departementet avslutar brevväxlingen med följande ord:

Departementet betviler at den omhandlede gudstjeneste kl. 14 ble arrangert av religiöse og kirkelige grunner, og det må presiseres at det fulle ansvar for den beklagelige episode som intraff ved denne gudstjenestes avholdelse, hviler på domprost Fjellbu.¹¹¹

Domprost Arne Fjellbu skrev ett svar där han framhöll sin rätt att hålla den ordinarie högmässan. Han beskrev att gudstjänsten officiellt inte varit avlyst, som påstått, utan att det varit den lokala avdelningen av Nasjonal Samlings begäran att det skulle ske. Han protesterade vidare mot polisens sätt att fösa bort människor som ville gå in i kyrkan. Peder

¹⁰⁸ Christie 1945, s. 122

¹⁰⁹ Christie 1945, s. 124

¹¹⁰ Christie 1945, s. 124

¹¹¹ Christie 1945, s. 127

Blessing-Dahle hade inte uttryckt någon önskan om att göra högmässan kl 11 till en församlingsgudstjänst och Fjellbu sade sig därför lojalt ha flyttat sin egen gudstjänst till kl 14.

Svaret på Arne Fjellbus brev kom den 19 februari då han i ett ministermöte i Oslo blivit avsatt från sitt ämbete i Nidarosdomen. Den avsatte domprost Fjellbu fick nu stort stöd av norrmännen på grund av Kirkedepartementets handlande. Biskop Berggrav inkallade alla biskopar till ett möte den 23-24 februari med anledning av behandlingen av Fjellbu, vilket bidrog till biskoparnas ämbetsnedläggande en vecka senare i protest mot det inträffade.¹¹²

7.2.2 Påsken 1942

Utan tvekan är det som sker påsken 1942 av betydelse för *Holdningskampen* i Norge de följande tre åren. Förspelet som redan tidigare är beskrivet följs av doktrinen *Kirkens Grunn*, författad till stor del av Eivind Berggrav själv och är en proklamation av kyrkans tro och mot den nyordning som kommit till stånd genom Kirkedepartementet och ockupationsmakten. Påskafton 1942 är den distribuerad genom kontaktnätet av kurirer som växt fram genom Den Midlertidige Kirkeledelsens försorg. Det fanns många villiga människor som hjälpte till, ett exempel är församlingssystemen Gunvor Ursin från Nordkil i Hamarøy socken som regelbundet reste till Oslo under kriget och ansvarade för distributionen av illegala brev och meddelanden.¹¹³

Samtidigt som proklamationen lästes upp från många predikstolar i Norge så följde över 90 procent av prästerna sina biskopars exempel och avsade sig den statliga delen av sina prästämbeten.¹¹⁴ Det var ett beslut som fick stora konsekvenser för många då de därmed blev av med sin och familjens inkomst. I flera av församlingarna slöt många upp kring sin präst på olika sätt och initierade lokala insamlingar och ordnade bostad till prästfamiljerna. Efter hand organiserades också en viss ekonomisk hjälp genom DMK:s försorg till prästerna.

Reaktionerna från Oslo och kirkedepartementet lät inte vänta på sig och de sökte efter möjligheterna att på organiserad väg få över prästerna på den ”rätta” sidan. Kirkedepartementet ville bland annat skapa en direkt kontakt med prästerna och därmed hoppa över de illojala biskoparnas inflytande. Den 19 juni 1942 skrev DMK ett protestbrev till kyrko- och undervisningsminister Ragnvald Skancke med anledning av att Kirkedepartementet visat intresse för kontakt med prästerskapet gällande förhandlingar om framtiden. I brevet förklaras att all kommunikation skall ske direkt med de nu avsatta biskoparna, i egenskap av att de är representanter för kyrkan. Samtidig skickas ett brev från DMK till alla präster i kontaktnätet där de förklarar sin hållning och uppmanar prästerna att fortsätta som förut. ”Vær ved godt mot. Gud har gitt vår kirke en rik grotid nu. La oss be og arbeide i tro til Gud.”¹¹⁵

¹¹² Christie, 1945, s. 128ff; www.snl.no/nbl_biografi/Arne_Fjellbu/utdypning 2011-05-18

¹¹³ Årbok for Hamarøy, s. 44; Brev: Ansvarssentraler i Hålogaland: Oslo, 1942

¹¹⁴ Erklæring. Forslag att använda vid avsägelse av tjänsten

¹¹⁵ Statsarkivet, Tromsø: Brev till Herr minister Skancke, Kirkedepartementet 19 juni 1942; Brev till präster och medarbetare som förklarar brevet till Skancke. (Utan adressat)

Arne Fjellbu talade rakt på sak och uppmanade åhörarna att inte opportunistiskt arbeta för egen sak, utan för det norska folkets bästa. Han använder bibelns språk och knyter det till ockupationsmaktens. Parti, klass och ras finns med och underförstått menar han att kyrkan inte står för de värderingar som ockupationsregimen fört fram. Han uppmanar folk att hämta tröst och styrka ur bibeln och kyrkans traditionella livs- och framtidssyn. Vi kan anta att de närvarande tolkade situationen som nu uppkommit ur ett apokalyptiskt perspektiv, som om de befann sig vid denna tidsålders slut. Domprost Fjellbu visste naturligtvis vilka konsekvenser hans uppträdande kunde komma att få, men det viktigaste för honom var att uppmuntra de närvarande och markera att han själv stod på folkets sida i en kamp mot NS och ockupationen av Norge.

Vi vet inte om alla som kom till Nidarosdomen denna söndag var motståndare till den norska nazismen, det kan mycket väl ha funnits spioner bland dem. Vi kan anta flertalet av dem stod på kyrkans sida mot ockupationsmakten eftersom det sjöngs fosterlandssånger unisont utanför kyrkan och genom oviljan att lämna platsen utanför kyrkan på polisens uppmaning. Församlingen inne och utanför kyrkan visar tydligt sitt motstånd mot NS och polisen, och sitt medhåll med Fjellbus intiativ att ha sin gudstjänst den dagen. Händelsen kom att få avgörande betydelse för den fortsatta kyrkokampen i Norge.

Biskop Støren reagerade kraftigt på polisens handlande med kyrkobesökarna. Diskussionen som gick vidare mellan Støren och Kirkedepartementet ledde till Arne Fjellbus avsked och så småningom de norska biskoparnas gemensamma avskedsansökan. Resultatet blev en uppslutning kring den avskedade Arne Fjellbu från både biskopar, präster och det vanliga kyrkfolket. Kirkedepartementets Ragnar Skancke ville gärna ha med fler på samarbetslinjen och tog personlig kontakt med prästerna, men det gav dock ett mindre lyckat resultat.¹¹⁶

7.3 Biskop Eivind Berggrav

En person som kanske hade den största betydelsen för kirkekampen i Norge åren 1940 till 1945 var Oslobiskopen Eivind Berggrav 1884-1959. Berggrav hade ett starkt samhällsengagemang vilket kan belysas genom ett citat med överskriften ”Norge paa korsveien” ur tidskriften *Kirke og kultur* från år 1917, där han skriver följande:

Hverken fred eller krig, hverken neutralitet eller aktivitet er patentmedisiner mot menneskelig og national avslappelse og ydmygelse. Det kommer alt an paa hvordan man tar del i sit folk og sin samtids oplevelser.¹¹⁷

Eivind Berggrav bör omnämnas bland frontfigurerna i den norska kyrkokampen. Han var biskop i Oslo vid krigsutbrottet och den som först konfronterades med den nya ockupationsregimen. Han verkade först som präst, i likhet med sin far, och mellan åren 1928

¹¹⁶ Statsarkivet Tromsø, Brev till Herr minister Skancke, Kirkedepartementet, 19 juni 1942

¹¹⁷ Eivind Berggrav, *Kirke og kultur*, (1917), hämtat från Norsk Idéhistorie bind 5, 2001 s. 29-30

och 1937 var han biskop i Hålogaland bispedømme, med säte i Bodø och därefter mellan 1937 och 1951 biskop i Oslo. Strax efter krigsutbrottet 1940 deltog han som norsk delegat i Administrationsrådet i flera förhandlingar med den tyska ockupationsmakten men upplevde efterhand detta som tämligen fruktlöst och anslöt sig istället till det kyrkliga motståndet och blev så småningom den som var med och skapade Kristent Samråd vilket kom att utgöra grunden för Den Midlertidige Kirkeledelsen. Berggrav blev arresterad av Gestapo i april 1942 på grund av sitt engagemang och blev satt i husarrest i sin sommarstuga i Asker utanför Oslo. Runt sin bostad hade han 200 gånger 500 meter att röra sig på och var dygnet runt bevakad av ett dussin hirdmän¹¹⁸ ur Quislings stormtrupper. Efter en tid byttes de ut mot norsk polis som bevakade honom fram till april 1945. En gång i månaden fick han några noggrant censurerade böcker och en gång i veckan kom ett brev från de närmaste. Han spenderade dagarna med översättningsarbete, vedhuggning och hushållsarbete. Den svenska biskopen Gustaf Aulén gav följande omdöme om Berggrav: ”Berggrav's spirit has gone free through closed doors and has witnessed that God's words bear no chains.”¹¹⁹

I samarbete med Milorg,¹²⁰ som var en del av den norska motståndsrörelsen, planlade han sin flykt. Han blev befriad av åtta man ur motståndsrörelsen med polisvaktens goda minne i april 1945. Berggrav kom att spela en mycket central roll i kyrkokampen under kriget. Han låg till stora delar bakom utformningen av bekännelseskraften *Kirkens Grunn* och det kompromisslösa avståndstagandet från Quislingadministrationen. Berggrav räknas som en av 1900-talets viktiga kyrkoledare inte minst för sin hållning under kriget. För sin insats blev Berggrav efter kriget tilldelad den amerikanska frihetsmedaljen.¹²¹

7.4 Bekännelsen Kirkens Grunn

Huvudpunkten i kyrkans motståndskamp ligger i den trosbekännelse som utarbetades av biskop Eivind Berggrav och fick namnet *Kirkens Grunn*. Den blev snabbt distribuerad över landet genom det kontaktnät som hade byggts upp genom DMK:s arbete. Trosbekännelsen i sin helhet finns med som bilaga¹²² I inledningen till texten ges anledningen till proklamationen och där uttrycks följande: ”Den stilling Den norske kirke nå er kommet i tvinger kirkens folk til klart å legge fram sin bekjennelse og erklæring i det som gjelder Kirkens Grunn.” Texten avslutas med följande förklaring och ger oss en tydlig bild av hur DMK såg på sig och sin kyrka:

Det som er hendt i Norge etter den 25. september 1940 og særlig etter 1. februar 1942 og som foreligger som begivenheter og akstykker, har tvunget oss til å legge fram denne vår bekjennelse om Kirkens Grunn. Så lenge de nevnte forhold består og føres videre ved nye inngrep, må kirken og dens tjenere leve

¹¹⁸ Hirden var lojala NS-ungdomar och oftast beväpnade.

¹¹⁹ Time Magazine 1944-12-25; Oftestad 1991, s. 272

¹²⁰ Milorg var namnet på en hemlig militärorganisation och motståndsrörelse i Norge. www.wikipedia.se 2011-09-05

¹²¹ Berggrav 1945; Time Magazine 1944-12-25; http://no.wikipedia.org/wiki/Eivind_Berggrav 2010-12-19; www.caplex.no/Web/ArticleView.aspx?id=9318284 2010-12-21

¹²² Bilaga 2

og handle etter sin forpliktelse på Guds ord og sin bekjennelse, og ta alle de følger som dette måtte få. Den evangelisk-lutherske kirke er idag, som den har vært for slektene før oss, vårt åndelige fedreland i Norge.¹²³

Skriften *Kirkens Grunn*¹²⁴ inneholder sex ulike områder där DMK ansåg att ockupationsregimen ville förändra inriktningen för kyrkans bekännelse. De kan sammanfattas i följande punkter:

1. Nödvändigheten av en fri förkunnelse av evangeliet och en möjlighet att samlas till gudstjänst.
2. Kyrkan måste själv få tillsätta och avsätta sina präster och förkunnare. Det är kyrkans egen sak att frånta en präst sitt ämbete och inte myndigheternas.
3. Kyrkan har omsorg om alla sina medlemmar och skall reagera på om någon medlem lider eller drabbas av förföljelse eller andra problem.
4. Kyrkan står också upp för föräldrars rätt att själva uppfostra sina barn. Det är en protest mot myndigheternas nazifieringsförsök genom skola och NS-ungdomsföreningar.
5. Deklarationen klargör Luthers lära om de två regimenten, där kyrkan har hand om det andliga och staten skall verka för att beskydda medborgarna och upprätthålla lag och rätt. Båda institutionerna skall tjäna Gud för folkets bästa.
6. Statkyrkoordningen poängteras. Statens uppgift är att tjäna kyrkans sak och värna den kristna tron.

Eivind Berggrav var alltså den förste att offentligt stå upp för den riktning kyrkan eftersträvade. Först försökte han möjliggöra ett samarbete med ockupationsregimen då han för en kort tid samarbetade med Administrationsrådet¹²⁵ men bytte ganska snart sida och blev ledare för Kristent Samråd, senare DMK. Han kom att bli en frontfigur för den förföljda kyrkan under kriget. Han hade kunnat samarbeta men valde istället att värna om kyrkans och folkets frihet. Genom deklarationen *Kirkens Grunn* klargjorde han vad kyrkan stod för. Doktrinen blev ett viktigt gemensamt dokument som alla inom kyrkan kunde ställa sig bakom i kampen mot ockupationen och NS-kyrkan.¹²⁶

7.5 Tysfjorden, Kolbjørn Varmann och flyktinghjälpen

Till norra Norge kom tyska soldater i stort antal och det gällde särskilt områdena runt Narvik i Nordlands fylke. Några mil söder om Narvik ligger Tysfjorden, vars inre del är belägen cirka sex kilometer från gränsen till Sverige. Det gjorde området intressant ur flera synvinklar och, inte minst som den närmaste flyktvägen över till Sverige. Försommaren 1940 kom tyskarna och var då intresserade av att få kontakt med den lokala befolkningen, något som visade sig

¹²³ Christie, 1945, s. 165-170; Austad, 2005, s. 144ff

¹²⁴ Bilaga 2

¹²⁵ Var ett organ som ledde den civila administrationen i den ockuperade delen av Norge mellan 15 april och 25 september 1940 och blev upprättat av Norges Høyesterett.; www.snl.no/Administrasjonsrådet 2012-06-05

¹²⁶ Austad, 2005, s. 143ff

vara svårt i Tysfjord. Tyskarna ville värva nazistsympatisörer men lyckades inte finna några intresserade bland invånarna runt fjorden.¹²⁷

Soldaterna kom ofta två eller fler och knackade på i stugorna under förevändningen att köpa ägg eller bara lyssna på radio, för de tyckte livet var så ensamt, sa de. De gick ofta in och satte sig i stugan som om de var nära vänner med de boende. Oftast hade de någon med sig som kunde lite norska eller danska. De boende ville inte gärna låta tyskarna sitta själva i stugan för ingen visste vad de skulle kunna hitta på.¹²⁸

Tysfjorden med de inre delarna Hellemoa, Grunnfjorden och Mannfjorden går nära den svenska gränsen och blev på grund av den samiska befolkningen i området en av de mest betydande flyktvägarna under kriget med en omfattande lotsningsverksamhet över till Sverige. En orsak till den framgångsrika verksamheten var att samerna hade fått särskilda pass som gav dem möjlighet att lagligt korsa gränsen för att kunna hämta hem renar som förirrat sig in i Sverige.¹²⁹

Inre Tysfjord, från orten Drag och österut, med byn Hellemobotn längst in i fjorden, hade sedan lång tid tillbaka haft en samisk befolkning.¹³⁰ Tyskarna byggde en omfattande försvarsanläggning på västsidan av fjorden i början av ockupationen 1940 och ett stort antal soldater var förlagda från Korsnes vid Vestfjorden och österut. Orten Drag blev en knutpunkt på mitten och längst in i fjorden placerades ett antal soldater för att patrullera gränsen mot Sverige. Gränspatrulleringen blev viktigare under senare delen av ockupationen då tyskarna efterhand upptäckte hur omfattande flyktingtrafiken egentligen var.¹³¹

7.5.1 Kolbjørn Varmann

Kolbjørn Varmann kom från Eid i Sogn og Fjordane fylke. Han hade tagit en teol. kand. och efter den fått plats som pastorsadjunkt i Kjøpsvik redan år 1931. I Kjøpsvik hade han sedan bland annat varit med och byggt upp en skola och satt från 1935 som skolstyrelsens ordförande. Varmann ställde sig avvaktande till nazisternas maktövertagande och blev ganska snabbt en viktig kugge i motståndsrörelsens framväxande nätverk. Från året 1942 till början av 1945 fungerade han som spindeln i nätet för den omfattande flyktingverksamheten i Tysfjord. I början av 1945 kom dock tyskarna honom på spåren vilket ledde till hans arrestering. De sista krigsmånaderna fick han tillbringa i tysk fångenskap i Narvik. Efter kriget fortsatte hans politiska engagemang med några år som kommunstyrelseordförande. År 1950 valdes han in i stortinget för Arbeiderpartiet och var mellan åren 1955-1960 statsråd i Samferdselsdepartementet. Mellan åren 1965-1974 var han Landshövding i Finnmarks fylke.¹³²

¹²⁷ Tysfjord under krigen, 1940-1945; s. 5ff

¹²⁸ Tysfjord under krigen, 1940-1945, s. 74

¹²⁹ Tysfjord under krigen 1940-1945 s. 9ff

¹³⁰ Samtal med äldre samisk kvinna på Drag, Tysfjord kommune, 2011-01-10

¹³¹ Tysfjord under krigen, 1940-1945, s. 9ff

¹³² [www.stortinget.no/no/Representanter-og-komiteer/Representantene/Representantfordeling/Representant](http://www.stortinget.no/no/Representanter-og-komiteer/Representantene/Representantfordeling/Representant/?perid=KOVA&tab=Biography) /?perid=KOVA&tab=Biography 2010.12.07; en.wikipedia.org/wiki/Kolbjørn_Varmann 2010-12-07

I en minnesberättelse från 2004 kallas Kolbjørn Varmann *skolemannen, sognepresten og ordføreren*. Han beskrivs som en oortodox man med ett hjärta för den enskilda människan. När han i början av trettioalet kom med fiskeskutan till Kjøpsvik, kommuncentret i Tysfjord kommun, beskriver han platsen som ett litet avsides samhälle vid kanten av fjorden. Den dominerande verksamheten utgjordes av en cementfabrik som producerade material åt stora delar av Nordnorge. Ganska tidigt insåg han behovet av att göra något för den yngre delen av befolkningen och han uttryckte att ”det var svært nødvendig at de som vokste opp fikk undervisning.”¹³³ Han tyckte inte att barn och unga skulle sändas iväg till Narvik eller Bodø för att få undervisning. De behövde få växa upp hemma i lokalmiljön tillsammans med vänner och familj. Varmann insåg att alla inte hade möjlighet att få jobb på cementfabriken på orten och ville ge möjligheten till utbildning för de som ville. Alla hade inte heller föräldrar som hade råd att låta sina barn gå i skolan.¹³⁴

Tysfjorden utgjordes på den här tiden främst av en fattig fiskarbefolkning och ett antal samiska familjer som bodde längre in i fjorden mot svenska gränsen. Cementfabriken som startat upp några år tidigare hade gett folk nytt hopp och flera unga familjer hade flyttat till Kjøpsvik. Samhället befann sig i expansion och Varmann ansåg att något måste göras. Skolan startade han på eget initiativ i Otheliastua som var en gammal grå stuga med torvtak där en äldre kvinna tidigare bott. Prästtjänsten skötte han vid sidan om. Han fungerade som vikarierande präst med hela stiftet som arbetsfält fram till årsskiftet 1935-1936 då han inträdde som sockenpräst i Tysfjords församling. Skolan blev hans skötebarn och många har omvittnat hans stora engagemang för de unga och för bygdens framtid. Trots den tyska ockupationen fortsatte skolan. Eleverna tog examen och 1942 upprättades ett gymnasium.¹³⁵

Det berättas att då Varmann fick höra om kriget som nu nått Narviksområdet 10 mil bort, ville han inte sitta stilla och se på. Istället valde han att inställa sig som frivillig och deltog tillsammans med det norska infanteriet i striderna mot de nazistiska inkräktarna. Till stor glädje för hans familj återvände han helskinnad efter eldupphöret. Efter det kom de fem tunga åren då tyskarna ockuperade Kjøpsvik. Till att börja fungerade trots allt det mesta bra, men efter att krigslyckan vände för tyskarna 1942 blev de allt mer desperata och ville bland annat kommendera ut ungdomar till krigstjänst och sända bland annat dem till Ryssland. Många yngre valde då att komma undan genom att fly till Sverige. Levnadsvillkoren blev också betydligt sämre.¹³⁶

Flyktingströmmen till Sverige växte hela tiden eftersom färden genom Tysfjorden utgjorde den kortaste vägen till Sverige. En del reste långt för att kunna fly, däribland Arne Fjellbu, domprost i Trondheim. En del av flyktingarna fick vara med om dramatiska strapatser. Samerna som bodde längs fjordarmarna kände till terrängen väl och visste hur tyskarna hade

¹³³ Årbok for Tysfjord 2004, s 10

¹³⁴ Årbok for Tysfjord 2004, s. 10ff

¹³⁵ Årbok for Tysfjord 2004, s. 10ff

¹³⁶ Årbok for Tysfjord 2004, s. 10ff

sina posteringar längs gränsen. De hjälpte många att under kriget korsa gränsen över till Vaisaluokta på svenska sidan.¹³⁷

Genom sitt arbete som präst hade Varmann god kontakt med alla i kommunen och visste om var de bodde. Han tog sig an uppgiften att organisera flyktingtransporterna och skrev även ut s.k. lotsbevis till lotsar han använde och intyg om att vederbörande hade en nationalistisk hållning till de flyktingar som önskade det. Det intyget kunde vara viktigt att ha med sig för möjligheten att få stanna i Sverige på grund av politiska skäl.¹³⁸

Att han inte verkade bekymra sig och vara rädd berodde nog på det han upplevde första krigsåren och att han därför inte visade så mycket respekt för de påbud tyskarna gav. Den gamla kyrkobönen, som nämnde både kung, regering och fosterland användes varje söndag i kyrkan.¹³⁹ I ladugården hade en radio monterats upp gömd i flisbingen och varje gång de visste det skulle sändas nyheter från BBC var det folkvandring dit. Vid skidspåret utanför samhället fanns också ett välkamouflerat vapenlager, täckt av björkstänger. Kjøpsvik låg långt från allfarvägen och där fanns stark lojalitet bland befolkningen, då de flesta var emot ockupanterna. I slutet av kriget blev förhållandena allt svårare då norska SS-soldater bosatte sig i byn. De förstod språket och kunde lättare plocka upp eventuella oförsiktigheter.¹⁴⁰

Den 25 januari 1945 blev till sist dagen då de norska SS-soldaterna kom för att hämta Kolbjørn Varmann. De förhörde honom först hemma på kontoret i prästgården. Genom barnen som var hemma lyckades de föra ut en del känsligt material samt kyrko- och dagböcker som annars skulle kunnat göra situationen besvärligare om de kommit i orätta händer. Efter ett par timmar blev han förd till Aunehuset som var bas för den lokala SS-truppen och ett par dagar senare flyttades han till Narviks fängelse, där han fick stanna till krigsslutet i maj samma år. I Narvik blev han sedan förhörd många gånger under hot, av tyska officerare. Nazisterna ville även föra honom till en militärdomstol i Trondheim men en norsk läkare ”hjälpte” honom att bli allvarligt sjuk och på så sätt blev Varmanns liv räddat.¹⁴¹

7.5.2 Flyktingtrafiken växer fram

Den omfattande logistiken i samband med flyktingverksamheten krävde lojala människor som satte sina egna intressen åt sidan och sin egen säkerhet på spel i detta riskfyllda arbete. Den som kom att bli den samordnande länken var Kolbjørn Varmann. Han beskriver själv att en av orsakerna till att flyktingtrafiken blev så omfattande var att tyskarna själva ansåg att det var alltför svårt och farligt att korsa gränsen vid den inre Tysfjorden. Ett par tyska kompanier hade rekognoserat i området redan sommaren 1940 och bedömt det som osannolikt att folk skulle välja att fly den vägen, varför tyskarna inte satsade på att ha någon större militär gränsbevakning där. Området är besvärligt speciellt vintertid med oväder som ofta kan

¹³⁷ Fontander, 1979

¹³⁸ Årbok for Tysfjord, 2004, s. 11

¹³⁹ Kraglund, 1993, s. 14

¹⁴⁰ Årbok for Tysfjord, 2004

¹⁴¹ Årbok for Tysfjord, 2004 s. 9- 25; Eriksson, 1974 ; www.stortinget.no 2011-12-07

komma utan förvarning. Då flyktingvågen på allvar började komma igång våren 1942 blev det en utmaning att bygga upp en organisation kring transporter, husrum och utrustning för dem som ville korsa ”kölen”. En stab av båtägare, lotsar och de som kunde ge tillfälligt boende åt dem som behövde byggdes upp. Flyktingarna kunde vara i alla åldrar, från spädbarn till män och kvinnor i sjuttioårsåldern och det krävdes ofta både tålamod och engagemang att ta hand om dessa grupper av människor. Även utlänningar och tyska desertörer fanns bland dem som ville fly till Sverige. Lokalhistoriker räknar med att runt 3000 personer blev hjälpta genom organisationen i Tysfjord.¹⁴²

Hösten 1944 började allt fler känna till den stora flyktingtrafiken från Tysfjord över till Sverige, vilket ledde till en ökad tysk vaksamhet i området. Det gjordes flera razzior och en avdelning norska SS-trupper blev stationerade i *samfunnshuset* i Kjøpsvik. En kvinna hade nämnt Kolbjørn Varmanns namn i ett brev till en väninna och berättat om flyktingtransporterna till Sverige. Brevet kom i orätta händer och sändes vidare till Gestapos kontor i Narvik. Julen 1944 stod det klart att flyktingorganisationen var i sökarljuset och ingen längre gick säker. De flesta lotsar och båtägare tog sig snabbt över till Sverige. Den 25 januari 1945 blev sedan Kolbjørn Varmann arresterad.¹⁴³

Det är förståeligt att Kolbjørn Varmann blev en förebild för många i Kjøpsvik. Genom sitt engagemang för människor genom skola och utbildning hade han redan före kriget byggt upp ett stort förtroende. Tidigt visade han ett personligt motstånd mot den tyska ockupationen och det är märkligt att han trots sitt motspänstiga uppträdande inte blev arresterad tidigare. Det är också anmärkningsvärt att lokalbefolkningen tycks vara så sammansvetsad och att det inte verkar finnas några pro-tyska angivare i samhället. Varmann intar en klart altruistisk hållning.

7.6 NS-kyrkan i Trondenes bispedøme (stift)

I ett utskick från Kirkedepartementet skrivet i mars 1943 märks det att det uppstått stora problem inom statskyrkan.¹⁴⁴ Svårigheten tycks ha varit att hitta lojala präster till alla församlingar runt om i landet. På de flesta platser lyckades de nya biskoparna få fram NS-vänliga styrelser för de lokala församlingarna medan prästfrågan löstes genom att de NS-vänliga prästerna fick resa runt och besöka socknar där det saknades trovärdiga tjänsteutövare.¹⁴⁵ Quislings administration var antagligen inte förberedd på den uppkomna situationen utan trodde att det skulle förbättras om man bara gav det lite tid. Biskoparnas avståndstagande följdes av många prästers och NS-styret fick i rask takt leta fram folk som skulle sköta tjänst och administration i de olika stiftet. Det blev ett akut behov av präster och i en hast ordnades det snabbkurser i teologi och biskopsvigning i Oslo, förrättad av den NS-biskopen Lars Frøyland. Det verkade som om lojaliteten var viktigare än den teologiska kunnigheten.¹⁴⁶

¹⁴² Tysfjord under krigen 1955, s. 58ff

¹⁴³ Tysfjord under krigen 1955, s. 58ff

¹⁴⁴ Statsarkivet Tromsø, Kirkedepartementets rundskriv, Jnr 7011 1943. 1943-03-05

¹⁴⁵ Statsarkivet Tromsø, Kirkedepartementets rundskriv, Jnr 7011 1943. 1943-03-05; Brev till Kirke och undevisningsdepartementet, 1943-03-31

¹⁴⁶ Oftestad, 1991, s. 271f; Johnsen-Øybekk, 2001

Även om de flesta prästerna inom Norska Kyrkan var emot en nazifiering fanns det vissa som av olika anledningar valde att medverka i den nya ordningen. Värt att nämna är att många NS-präster samtidigt tillhörde frimurarorden.¹⁴⁷ En av dem som tidigt stod upp för nazismen och den nya ordningen var också prästen i Hammerfest, Jørgen Sivertsen. Ockupationsstyret ville av naturliga skäl ha lojala personer på viktiga poster inom olika förvaltningar. Tidigt stod det klart att man tänkte ersätta biskopen i de nordligaste fylkena med Sivertsen, då han visat sig ha sympatier för Nasjonal Samling. Från våren 1942 förflyttades han från sin prästtjänst i Hammarfest till biskopskontoret i Tromsø. Den tidigare biskopen Wollerth Krohn-Hansen var fram till början av 1942 biskop i Troms och Hålogaland stift. Han tillhörde de biskopar som våren 1942 avsat sig sitt ämbete i protest mot behandlingen och avsättelsen av domprost Arne Fjellbu i Trondheim. Det blev Sivertsens första uppgift att ordna med Krohn-Hansens avsked.¹⁴⁸

I ett brev daterat 18 mars 1942 till Krohn-Hansen skriver Sivertsen med formell ton att:

...de vil utbetalt lønn, alders- og reguleringtillegg til og med avskjedsdagen 12 d.m. med fradrag av innskudd til statens pensjonskasse. Videre blir fradrag gjort for bruk av embetsboligen som De kan beholde inntil 1 mai d.å. ...Bispekorset må sendes inn til departementet.¹⁴⁹

Vidare nämner Sivertsen att liksom biskopskollegan i Bergen Andreas Fleischer (1878-1957) får han bara tala offentligt när han inte bär prästdräkt.¹⁵⁰

7.6.1 Spionage på motståndare

Det växte fram ett stort nät av angivare över hela landet. Som täckmantel användes bland annat livförsäkringsbolag vilkas medarbetare i första hand inte sålde försäkringar utan var ute i olika sammanhang och samlade in uppgifter om folks förehavanden. I Tromsø verkade en man med namnet J.N Finnsæter, som officiellt kallade sig ”Inspektør for Livforsikringsselskapet Hygea.”¹⁵¹ Rapporterna överlämnades till *Statspolitiet* och skulle utförligt och i detalj beskriva vad som sades och gjordes med en noggrann beskrivning av sammanhanget det rörde sig om. Dessa skrivelser låg sedan till grund för fortsatta undersökningar.

Pingstdagen den 24 maj 1942 beskriver Finnsæter i sin rapport ett besök vid högmässan i Tromsø domkyrka kl 11. Där står det att pastor Kirkerød förrättade den kyrkliga ritualen i koret, att han bad en bön för kyrkans *tilsynsman*, att han skulle få kraft och styrka. Uttrycket syftar på den norske kungen Håkon VII, som i sitt ämbete är kyrkans högsta ledare enligt

¹⁴⁷ Christie, 1945, s. 214; Johnsen-Øybekk 2001

¹⁴⁸ Statsarkivet Tromsø, Brev till W. Krohn-Hansen Jnr. 2059 A, 1942. 1942-03-18; http://snl.no/Wollert_Krohn-Hansen, 2012-06-05; no.wikipedia.org/wiki/Wollert_Krohn-Hansen, 2012-06-05

¹⁴⁹ Statsarkivet Tromsø, brev den 18 mars till Krohn-Hansen Jnr 2059 A, 1942

¹⁵⁰ Statsarkivet Tromsø, brev den 18 mars till Krohn-Hansen Jnr 2059 A, 1942

¹⁵¹ Statsarkivet Tromsø, Rapport fra høymessen i Tromsø domkirke den 24 maj 1942

konstitutionen från 1905. Så ger han församlingen beskedet att Krohn-Hansen skulle talat idag men att han fått talförbud och blivit satt i husarrest. Finnsæter fortsätter sedan rapporten med eget tyckande om samlingen vilken han ser som en "...reklame annonsering for martyren Krohn-Hansen. Det må jo være anskueligt for alle – at hele affæren var en planlagt anledning for demonstrasjon."¹⁵²

Det fanns tre präster i domkyrkan i Tromsø: Kirkerød, Tvetter och Bøckman. Ingen av dem verkar ha varit positiv till det nya styret. Finnsæter har på pingstaften träffat Bøckman som tillfrågats om han skulle tala tillsammans med Krohn-Hansen, varvid Bøckman svarat: "Ja, Tvetter er syk og vi kan ikke la kirken stå obrukt i pinsen. Vil dem arrestere oss så får dem bare det." "Det er nå bevisat at disse falske presteprofeter – nu har dannet sin egen frikirke i Tromsø, med kampfront mot staten og partiet", skriver Finnsæter vidare.¹⁵³ De har deklarerat sitt stöd och solidaritet med dem som nedlagt sina ämbeten, en månad tidigare på påskdagen, och dessa "...prester raser nå værre enn noensinne – blir frekkere og frekkere i sitt hat og opprør – da de muligens forstår at deres slag er tapt endelig – enden stunder til." Rapporten avslutas med den kända NS-hälsningen "'Heil og sæl', J.N. Finnsæter."¹⁵⁴

Jørgen Sivertsen gav personligen order om övervakning och begärde bland annat polisnärvaro vid gudstjänsten i Tromsø domkyrka på juldagen 1943.¹⁵⁵

Enligt rapporten hade alltså Krohn-Hansen fått talförbud pingsten 1942. Därför ser Finnsæter det som en demonstration mot förbudet att de ordnar en gudstjänst med Krohn-Hansen annonserad. Finnsæter är generaliserande och tolkar all form av oliktyänkande som motstånd och ovilja. Han talar i termer som martyrskap och kampfront och uttrycker tydliga NS-tankar, som att allt motstånd är motstånd mot partiet och styret. Rapporten är bara ett exempel på det omfattande spionage som förekom under ockupationen av Norge. Det syns tydligt att man inom NS-kyrkan kände en stor samhörighet och värnade om varandra. Ideologin är det som håller ihop den i motståndet mot den traditionella synen på kyrkan.

¹⁵² Statsarkivet Tromsø, Rapport fra høymessen i Tromsø domkirke den 24 maj 1942

¹⁵³ Statsarkivet Tromsø, Rapport fra høymessen i Tromsø domkirke den 24 maj 1942

¹⁵⁴ Statsarkivet Tromsø, Rapport fra høymessen i Tromsø domkirke den 24 maj 1942

¹⁵⁵ Statsarkivet Tromsø, brev till Statspolitiet med begäran om övervakning av høymessen 1 juledag 1942.

7.6.2 De NS-vänliga och biskop Jørgen Sivertsen

Den första tiden verkar det som om Jørgen Sivertsen arbetade i sin prästtjänst i Hammerfest. I ett brev till prästen och kollegan Herrestvedt beskriver han situationen och tackar för lojalitet i en ”vanskelig tid” och beklagar att många präster vänt ryggen till den officiella norska kyrkan, något han med ”beste vilje” inte kan förstå. Det har enligt Sivertsen inte blivit några som helst hinder lagda i vägen för att förkunna evangeliet. Det är hans ”innerlige håp” att präster med en annan uppfattning skall komma till insikt om uppgiften den norska kyrkan har i nyordningens tid.¹⁵⁶

I ett sammanfattande brev till Kirkedepartementet den 24 april 1943 beskriver han sin första tid som biskop i Tromsø. Där samsas han med två andra präster som ”ikke anser meg som menighetens prest og ordner seg derfor for seg selv og vil ikke vete av noen samarbeide med meg.”¹⁵⁷ Det har inte gått utan friktion och han beskriver vidare några situationer som uppstått. Kollegan Tveter, som för övrigt finns som kontaktperson i brevet från DMK, *Ansvarsentraler i Hålogaland*¹⁵⁸, vill själv kungöra sina gudstjänster och inte stå tillsammans med Sivertsen i kyrkobladet. Konflikter uppstår också om vem som skall hålla gudstjänster och aftonsång i kyrkan. Tveter vill inte gärna tala direkt med Sivertsen och man kommer överens om att använda sig av ”kirkejeneren” som mellanman. Klockaren pastor Kirkerød vill inte alls samarbeta med Sivertsen då de inte alls kommer överens. Han slutar att arbeta på prästkontoret och deltar bara som medhjälpare vid begravningar.¹⁵⁹

I en redogörelse skickad till Kirkedepartementet den 31 mars 1943 skriver Jørgen Sivertsen om problemen han stött på i försöken att upprätta nya menighetsråd i stiftet, men att han nu har en förteckning över alla nya som finns i regionerna Nordland, Troms och Finnmark. Han skriver att: ”Arbeidet har vært vanskeliggjort og sinket av den alminnelige motstand som har gjort gjentatte henvendelser nødvendige.”

Oppositionen arbetar efter en gemensam plan, vilket kan ses i de stereotypa ordval man använder i svaren, skriver Sivertsen. Här följer ett exempel på brev som sänts in:

”Vi godkjenner heller ikkje det nåvarende statsstyre som lovgejvningsmakt i kyrkja og kan difor ikkje rette oss etter den nye ”lov” om sokneråd som dette styret har laga. Dette er grunnen til at Saltdal sokneråd har gjort vedtak om å fungere framleis som det rette råd dor kyrkjelyden og bere ansvar for det kristelege og kyrkjelege arbeidet i bygda. Av vårt rette kyrkjestyre, Den midlertidige kyrkjeledelse, er vi pålagt at vi ikkje skal levere noko av det som høyrer soknerådet og kyrkjelyden til, bøker, protokoller o.a., og som nemnt i mitt brev sist har Saltdal sokneråd gjort vedtak om å rette seg etter dette. Difor kan eg som formann i rådet ikkje sende Dykk desse sakene.”¹⁶⁰

¹⁵⁶ Statsarkivet Tromsø, brev 17 augusti 1942, Jnr 1126-1942, till Hr Sokneprest Herrestvedt, Terråk.

¹⁵⁷ Statsarkivet Tromsø, utdrag av rapport av den 24 april 1943 fra Trondenes biskop.

¹⁵⁸ Statsarkivet Tromsø, Ansvarsentraler i Hålogaland, brev Oslo, 15 sept 1942.

¹⁵⁹ Statsarkivet Tromsø, utdrag av rapport av den 24 april 1943 fra Trondenes biskop.

¹⁶⁰ Statsarkivet Tromsø, brev 31 mars 1943 till Kirke- og undervisningsdepartementet, i Oslo.

Sivertsen skriver vidare att han med polisens hjälp kunnat få protokoll och böcker levererat till det nyupprättade menighetsrådet.¹⁶¹ Vid ett annat tillfälle 24 nov 1942 när protokoll och kyrkböcker skulle överlämnas från det gamla till det nya menighetsrådet i Leirfjord uppstod likande problem. Förmannen köpmannen E.A. Nilsen skriver då i ett brev till Biskop Sivertsen att han trots många påminnelser inte fått någonting från prästen Aandstad, och att det knappast är troligt att han utan tvång får något. Han skriver:

For en tid seden leste soknepresten opp et kampeskrift, eller budskap som han kalte det, fra det nye kirkeråd, hvorav fremgikk oppfordring til ulydighetskampagne mot den nye regjering og mot de nye biskoper og hvorav fremgikk at også de gamle menighetsråd skulle fortsette selv om det blev oppnevnt.¹⁶²

Att Nilsen tillhör de NS-vänliga framgår vidare i brevet då han skriver:

Jeg var samme dag innkalt til møte i menighetsrådet etter gudstjenesten. Jeg gikk også, men ikke for å delta i møtet, da innholdet av den refererte skrivelse var mer enn nok for meg til å innta et bestemt og avgjort standpunkt. I få ord beklaget jeg det som var referert og sokneprestens stilling til dette. Jeg meldte så fra at jeg ikke lenger kunne delta i menighetetsrådets møter etter det som nu var passert, og at jeg også av den grunn måtte trekke meg tilbake.¹⁶³

Til slutt vil jeg uttale det ønske og den bønn at Gud må orden det så at denne bedrøvelige og ukristelige kirkestrid må bli bilagt, og at de kristne igjen må finne hverandre i felles arbeide for det som hører Guds rike til.¹⁶⁴

I ett senare brev daterat den 4 januari 1943 skriver samme Nilsen att polisen nu ordnat överlämningen av papper till det nya menighetsrådet, enligt order från biskop Sivertsen. Han skriver att saker och ting nu börjar lösa sig med undantag av prästen som det är svårt att få "...til å gripe fornuften fangen, så kunne jo de kirkelige forhold i all fall i Leirfjord komme å rette seg opp ganske snart. Men det er vel for stort å håpe på noe sådant. Dog la os ikke gå trett, så kanskje underet skjer en dag."¹⁶⁵

Ytterligare ett brev som är adresserat till Hålogalands biskop den 9 november 1942 beskriver de svårigheter man har att rekrytera menighetsråd. Följande står skrivet:

Jeg er i skriv av 28.okt.d.å blitt underrettet om at jeg er blitt oppnevnt som formann i Buksnes og i Hol menighetsråd. Jeg må imidlertid meddele at jeg ikke

¹⁶¹ Statsarkivet Tromsø, brev 31 mars 1943 till Kirke- og undervisningsdepartementet i Oslo

¹⁶² Statsarkivet Tromsø, brev 31 mars 1943 till Kirke- og undervisningsdepartementet i Oslo.

¹⁶³ Statsarkivet Tromsø, brev 31 mars 1943 till Kirke- og undervisningsdepartementet i Oslo

¹⁶⁴ Statsarkivet Tromsø, brev 31 mars 1943 till Kirke- og undervisningsdepartementet i Oslo

¹⁶⁵ Statsarkivet Tromsø, brev 31 mars 1943 till Kirke- og undervisningsdepartementet i Oslo

kan ta imot disse formannsverv. Nettop fordi at jeg har utvist sådan lojalitet som hr. biskopen omtaler i sitt følgeskriv til meg av 28.okt.d.å., har jeg måttet tåle megen urett og ondskap fra visse kretser innenom mine menigheter. På tross av dette har dog arbeidet hittil stort sett gått tillfredsstillende. Jeg er imidlertid nu klar over at om jeg tok imot formannsvervet i Buksnes og Hol menighetsråd, ville menighetene helt vende seg fra meg. Jeg mener derfor at det er uklokt på dette tidspunkt å tvinge frem sokneprestene som formenn i menighetsrådene, og jeg må for mitt eget vedkommende bestemt frabe meg å bli oppnevnt som menighetsråds formann.

Gravdal i Lofoten den 9.nov.1942. Halvdan Thun.¹⁶⁶

Vid ett annat tilfalle kan vi se hur Biskop Sivertsen flera gånger försöker förmå en person, Trygve Engen, att överta ansvaret för menighetsrådet. Det verkar på brevväxlingen såsom Sivertsen till varje pris vill ha Engen till ordförande trots att han i sitt förklarande brev ger många tydliga anledningar till varför han inte kan ta uppgiften. Engen säger till exempel att han: "...ikkje er tiltrua verdig; ...eg bur avsides; ...er reint overlesst med anna offentlig arbeid."

En orsak till Sivertsens tilltro till honom kan kanske ligga i följande citat ur brevet:

Eg har reagert sterkt mot den måten kyrkjeopposisjonen har gått frem på, og som eg meiner er unorsk og ukristelig. Dette har gjort at eg er komen i eit sterkt motsetnadsforhold til soknepresten h.v., hr. pastor Gjeitanger, som høyrer til ytterfløyen av opposisjonen. At eg då blir oppnemnt til formann for soknerådet, må verka som ei utfordring til presten, og kan ikkje tena til å skapa forsoning og godt samarbeid.¹⁶⁷

I svarsbrevet från Sivertsen den 7 januari ber han än en gång "inntrengende" att Engen skall ta uppgiften."Det er min overbevisning at De er den rette mann til å inneha dette verv nu." Sivertsen skriver vidare:

Jag vet at alle vi som er uenig i kirkeopposisjonens fremferd i denne tid, vi har virkelig en gjerning å gjøre til beste for vårt folk og vår kirke. Det har vært en svår tid for meg siden styrningen av bispestolen blev lagt på mine skuldre. Men jeg tør si at jeg i denne tid nettop har følt Guds nærhet. Det har gitt meg kraft til arbeidet.¹⁶⁸

Sivertsen avslutar med följande "La meg, hr. Engen! Med det aller første få et godt brev fra dem!"

¹⁶⁶ Statsarkivet Tromsø, brev 31 mars 1943 till Kirke- og undervisningsdepartementet i Oslo.

¹⁶⁷ Statsarkivet Tromsø, brev 31 mars 1943 till Kirke- og undervisningsdepartementet i Oslo

¹⁶⁸ Statsarkivet Tromsø, brev 31 mars 1943 till Kirke- og undervisningsdepartementet i Oslo

Som ett avslutande brev skriver Trygve Engen att han tackar för förtroende han fått och att han tar ansvaret för menighetsrådet tills vidare.

Men eg får likevel gå med på å fungere for det første – i von at det ikkje blir alltfor lenge før ein får ei ordning med omsyn til presteembetet. Skulde presten atter tre inn i embetet – eller det skulde bli tilsett ein annan, lojal prest, vil jo han ver sjølvskreven formann.¹⁶⁹

Engen avslutar sitt brev med en kommentar om att det verkar ha blivit en förändring och kyrkfolket inte längre verkar så oförsonliga. Han skriver sist följande ord:

Vi får vona og tru det- og elles ”lat oss strida, og lat oss tru!
Helsing Trygve Engen¹⁷⁰

Biskop Sivertsen sänder sedan en lista till Kirkedepartementet med 128 församlingar och namn på de som trätt in i de nya menighetsråden. Det finns plats för tre personer i varje församling men i 22 församlingar är råden inte fulltaliga. I 11 av dem finns inte någon uppsatt i menighetsrådet och i 27 menighetsråd sitter en präst eller klockare. Så kan man till exempel se att församlingarna Buksnes och Hol på Lofoten saknar ordföranden till följd av ovannämnda lista till kirkedepartementet.¹⁷¹

Det finns också en motsvarande lista från Den Midlertidige Kirkeledelsen, skriven i Oslo den 15 september 1942, som nämner ett antal ansvarscentraler i Hålogaland. Skrivelsen är märkt ”Konfidentiellt” men har kommit biskop Sivertsen tillhanda på något sätt eftersom den finns arkiverad bland breven. I den nämns elva ansvarscentraler med en pastor eller prost som ytterst ansvarig för ett eller flera områden (prosti). Några namn kan relateras till brev jag läst, bland annat pastor Geitanger (Gjeitanger) som var ansvarig för södra delen av Nordlands fylke. På de platser som enligt Sivertsen inte hade ett nytillsatt församlingsråd, exempelvis i församlingen i Bodin, landsortsförsamling i Bodøs utkant finns istället en ansvarig på DMK:s lista, vilket kan förklara varför inte Sivertsen fått till något råd.¹⁷²

Situationen i Tromsø är lik den som rådde på många platser i Norge under dessa år. Kirkedepartementet gjorde sitt bästa för att få lojala präster till de olika församlingarna, men det fanns inte tillräckligt många. Vi kan se att det i Tromsø är en markerad skillnad mellan de två ideologiska lägren i församlingen. Samarbetet är minimalt och rör sig bara om praktiska göromål. Uppenbarligen hoppas Sivertsen på att det skall lösa sig. Han verkar inte vilja pressa på sina medarbetare den politiska ideologi han själv står för även om han själv anser att den är det enda rätta. Sivertsen har valt att samarbeta med ockupationsmakten utifrån sin politiska övertygelse som kommer till uttryck i breven han skriver, där han hoppas allt skall ordna sig. De två andra medarbetarna Tveter och Kirkerød beslutar att inte samarbeta, väl medvetna om

¹⁶⁹ Statsarkivet Tromsø, brev 31 mars 1943 till Kirke- og undervisningsdepartementet i Oslo.

¹⁷⁰ Statsarkivet Tromsø, brev 31 mars 1943 till Kirke- og undervisningsdepartementet i Oslo.

¹⁷¹ Statsarkivet Tromsø, brev 31 mars 1943 till Kirke- og undervisningsdepartementet i Oslo.

¹⁷² Statsarkivet Tromsø, brev till Ansvarssentraler i Hålogaland: Oslo 1942.

vilka konsekvenser det kan få. Den tyska närvaron i Tromsø var betydande under kriget och det var bland annat här det tyska slagskeppet Tirpitz blev bombarderat och sänkt den 12 november 1944.

8

DISKUSSION

Reaktionen på ett plötsligt uppkommande trauma blir ofta kaosartad och så kan man också karakterisera de första dagarna av den tyska ockupationen av Norge 1940. Trots vad många tyska officerare verkade tro, var det inte helt självklart att norrmännen skulle acceptera den tyska ockupationsmakten. Ockupationen av Norge blev inte lika enkel som Danmarks. Attityden var en annan i Norge och självständighetssträvandena likaså. Kanske hade man frigörelsen från unionen med Sverige 1905 i tankarna, kanske var det lojaliteten med sjöfarnationen England som hade inflytande på den norska folksjälens. En viktig person i sammanhanget var kung Håkon VII, vars uttalande om sitt personliga stöd till det norska folket fick ett stort symbolvärde i motståndet mot tyskarna. Efter de första veckorna av oro började samhällsfunktionerna åter att fungera och efter att de direkta krigshandlingarna slutat i Nordnorge i juni lade sig ett tillfälligt lugn över landet. Men det var bara på ytan.

Trots att situationen var förhållandevis god för de flesta växte motståndet mot ockupanterna successivt under kriget. En av de bidragande orsakerna till missnöjet var nog misstaget regimen och Josef Terboven gjorde genom att ge Nasjonal Samling och Vidkun Quisling en plats i det politiska etablissemanget. Quisling sågs som en outsider och hade en marginaliserad politisk roll åren före kriget. Han hade litet folkligt stöd och valet av honom som ministerpresident 1942, även om han inte hade någon reell makt, framstod i mångas ögon som tämligen udda.

Kyrkan kom ganska snart i sökarljuset. Tyskarna hade situationen i hemlandet i färskt minne och visste att den Norska Statskyrkan hade ett nära samarbete med den tyska. Det verkar inte som om Vidkun Quisling räknade med betydelsen av kyrkans reaktion lika mycket som Josef Terboven. Det var trots allt en önskan från ockupationsledningen att man inte skulle irritera de kyrkliga genom oförsiktighet. Något som Quislings hird hade gjort genom sin inledningsvis vilda framfart. Det fanns ett folkligt stöd för de traditioner och de värden kyrkan stod för. Respekten från folket gjorde att Eivind Berggrav efterhand kunde agera som han gjorde. Att han tog initiativ till att sträcka ut handen till de lågkyrkliga och också till meningsmotståndare genom kontakten med Ole Hallesby och Ludvig Hope med flera skapade en större trovärdighet då de sjösatte Kristent Samråd. Situationen var osäker och det var ingen som kunde förutse reaktionerna från ockupanterna, men genom sitt samarbete så var de beredd på det värsta. Utmaningarna kom och med Berggrav i spetsen skrevs kommentarer till Kirkedepartementet och rekommendationer skickades ut till församlingarna. Kirkedepartementet avsåg att styra den norska kyrkan i en nationalsocialistisk riktning. Dokumentet Kirkens Grunn fick en stor betydelse som ett gemensamt dokument för församlingarna att förhålla sig till. Samarbetet över tidigare gränser bland kyrkans ledare underlättade säkert för många präster på det lokala planet. Fokus hamnade på det centrala, själva syftet med kyrkan, istället för på teologiska meningsskiljaktigheter. Gemenskapen blev viktig i församlingarna bland de som valde sida mot NS och ockupationsregimen. Församlingsborna visste att de hade stöd för sina åsikter hos sin präst. Denne sågs samtidigt som en offentlig person och representant för det norska samhället, så som det var innan kriget.

Kyrkan hade stått där i generationer, under goda och onda tider. Nu fanns det ingen laglig regering i landet och landets verkliga ledning fanns utomlands.

NS-kyrkan och Kirkedepartementet försökte uppträda trovärdigt och verkade inte aktivt delta i ockupationsregimens totalitära styre eller repressalier mot oliktankande. De ställde sig däremot bakom en ockupationsregim som använde sig av dessa medel för att få sin vilja fram, och sågs därför som regimens hantlangare. Det fanns naturligtvis de som stöttade NS och såg den dåvarande situationen som övergående. Vi kan se det ur Quislings perspektiv, där han såg ett hopp om ett nationalsocialistiskt Norge, ett eget land med en ganska fri relation till Tyskland. I en sådan situation kunde man ”stå ut med” en period med svårigheter och oförståelse eftersom det skulle komma bättre tider. Rädslan för kommunismen och risken att mista trosfriheten styrde med stor sannolikhet de här människornas politiska val. Det är däremot svårt att förstå att många fortsatte tro på nazismen då de såg allt som skedde i dess namn i Norge; behandlingen av krigsfångar och judar och fängslandet av oliktankande. Det verkar som om sammanhållningen betydde mycket bland de som var lojala mot NS. Troligt är också att de som tjänade pengar på att vara trogna förblev det av den orsaken. NS-folket i kyrkan kände sig trängda och för att skydda sin egen åsikt valde man att sluta sig i sin egen grupp. Det märks i det vi-och-dem-perspektiv som lyfts fram i Jørgen Sivertsens kommunikation med sina likasinnade.

Skall man markera ett vägskäl i den kyrkliga striden så är avskedandet av domprosten Arne Fjellbu den tydligaste då den skapar reaktioner i båda kyrkliga läger. När den något övertydliga reaktionen hos NS och Kirkedepartementet mot Fjellbu blir känd får kyrkans motståndskamp ett ansikte. För folket i Norge blir det tydligt att kyrkan står på deras sida mot nazismen. Dokumentet Kirkens Grunn och bildandet av Den Midlertidige Kirkeledelsen ger en struktur i kampen. Bland de kristna är en rörelse som alla kan identifiera sig med och som därmed kan ge stöd, vägledning, tröst och framtidstro under ockupationen.

Den lokala prästen fick nu ett nätverk av likasinnade att förhålla sig till. Det gällde både för NS-kyrkan och de som ställde sig lojala till DMK. Vi kan anta att Kolbjørn Varmann i Tysfjord upplevde stöd i samarbetet med kollegor i DMK. Han valde sida tidigt genom sitt engagemang i norska motståndstruppernas kamp runt Narvik. Stödet i Tysfjord hade vuxit sig starkt genom hans engagemang för skolan och människors sociala situation. På motsatta sidan till Kjøpsvik hade Tyskarna stor aktivitet med befästningsbyggen. Det krävdes mod och motivation att i de omständigheterna initiera ett hjälparbete för flyende landsmän. Varmann verkar ha haft ett utgivande beteende helt utan att tänka på de egna konsekvenserna. Han är troligen den som tydligast visar ett altruistiskt beteende. Det mottogs och stöttades av befolkningen runt Tysfjorden. Ju mer information Varmann fick om människors behov desto mer verkar han ha varit villig att hjälpa. Varmann var, som Staub uttrycker, *pro-social value-oriented*. Om hans handlande speglar ett mönster i den norska kyrkan vid denna tid så hade kyrkan en enorm betydelse i motståndskampen i Norge under kriget. Hela kyrkan var inriktad på att stödja och hjälpa, vilket gav många motivation till stå fast vid den nationella identiteten mot ockupanterna.

Vilka var då förövare, åskådare eller medlöpare? Jag kan inte se att någon NS-präst uppträdde som förövare i den meningen att han direkt sände kollegor eller församlingsbor till någon form av straff. Indirekt medförde deras handlande konsekvenser. Jag tänker då på ockupationsregimens möjligheter att genom polisen ta hand om oliktankande. Avsättandet av biskoparna var ett påbud från Kirkedepartementet men utfördes lokalt av Sivertsen. Det fanns dem inom NS-kyrkan som kan falla inom begreppet *bystander*. De såg på men var inte aktiva i handlingen. Deras handlande gav ingen egentlig effekt då polariseringen blev så tydlig inom den Norska kyrkan från år 1942 och framåt. Däremot fanns det flera *followers* i den betydelsen att de följde med av på grund av egna politiska eller av ekonomiska skäl.

Motståndskyrkan kom att samla alla de som var mot regimen. Det fanns vad vi vet inte fraktioner inom kyrkan som delvis valde att samarbeta, likt det som skedde i Tyskland. Nazisterna i Norge fick aldrig så massivt grepp om kyrkan och politiken som de fick i Tyskland.

Sammanfattning och slutsats

Hur kunde förtroendet för motståndskyrkan vara så starkt? En av orsakerna var sannolikt tillförsikten man kände av sin lokale prästs rakryggade hållning. Tillit utvecklas genom goda erfarenheter, av förtroliga kontakter och genom samarbete. De som söker och lyckas i ledarskap bör ha en stark motivation. Man måste vara tillgänglig för att skapa förtroende och kunna lyssna och förstå medlemmarna i gruppen.

Det verkar som om många präster motiverades av en önskan att hjälpa sina församlingsmedlemmar. Tanken på egen vinning måste varit försvinnande liten på grund av den osäkerhet man själv upplevde i förhållande till tyskarnas och NS närvaro. Det var ingen som i första hand tänkte på sig själv då man sade upp sig i protest mot den nya regimen, eftersom det innebar risken att kunna bli fängslad och i värsta fall avrättad. Deras handling skapade en starkare motståndsanda mot ockupationsstyret och gemene man vågade i likhet med den lokale prästen stå emot övermakten. Å andra sidan hade inte kyrkans män fått se samma resultat utan ett brett folkligt stöd. Det blev en växelverkan mellan folkets stöd och prästernas agerande.

Litteratur

- Appelqvist, Gunnar. *Luthersk samverkan i nazismens skugga. Sverige och Lutherakademien i Sonderhausen 1932-1945*. Uppsala 1993: Svenska kyrkohistoriska föreningen
- Asheim, Ivar. *Hva betyr holdninger?* Oslo 1997: Aschehoeg
- Austad, Torleiv. *Kirkens Grunn Kirkens Grunn: analyse av en kirkelig bekjennelse fra okkupasjonstiden 1940-45*. Oslo 1974: Luther Forlag
- Austad, Torleiv. *Kirkelig Motstand*. Oslo 2005. Høyskoleforlaget
- Berggrav, Eivind. *Folkdomen över förrädarna: vad kräver rätten?* [översättning av Lennart Göthberg] Stockholm 1945: Diakonistyrelsens förlag
- Berggrav, Eivind. *Klar kamp: minnen och samtal från ockupationen* [översättning av Lennart Göthberg]. Stockholm 1945: Svenska kyrkans diakonistyrelsens bokförlag.
- Berggren, Jens. *Pro- och antinazism inom samma inriktning?* Halmstad, 2008: C-uppsats vid Högskolan i Halmstad
- Bergström, Göran & Boréus, Kristina (red). *Textens mening och makt*. Lund, 2005: Studentlitteratur.
- Bonhoeffer, Dietrich. *Efterföljelse* (original titel: Nachfolge 1937). Stockholm 1995: Verbum
- Christie, Hartvig Caspar. *Den norske kirke i kamp*. Oslo, 1945: Land og Kirke
- Dahlgren, Stellan. Anders Florén. *Fråga det förflutna*. Lund 2000: Studentlitteratur
- Dunning, David (ed). *Social Motivation*. London 2011: Psychology press
- Erikson, Mauritz. *Flyktingar i fjällen*. Stockholm 1974: Rabén & Sjögren
- Fontander, Björn. *Flykten över Kölen 1940-1945* Stockholm 1979: Rabén & Sjögren
- Frøyland, Lars. *Kirkens Grunn*. Oslo, 1944
- Hägglund, Bengt. *Teologins historia, En dogmhistorisk översikt*. Lund 1981: Liber Läromedel
- Johnsen-Øybekk, Bjørnar. *Lars Andras Frøyland. En undersøkelse av mannen som ble NS-biskop i Oslo, med særlig vekt på okkupasjonsårene*. Oslo 2001. Avhandling i kirkehistorie ved det Teologiske Menighetsfakultet.
- Kraglund, Ivar. *Holdningskampen 1940-1942*. Oslo 1993: Norges hjemmefrontmuseum

Larsen, Stein Uglevik (red). *I krigens kjølvann: nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. Oslo 1999: Universitetsforlaget.

Leganger, N.F. *Norges Geistlighet, og andre norske teologiske kandidater i fast stilling i 1925*. Oslo 1925: A.M. Hanches forlag

Linder, Jan. *Norge 1940, Drama i nio akter*. Stockholm 2005: Infomanager

Løvlie, Birger. *Kirke, stat og folk i en etterkrigstid*. Kap: II. Statskirke med åndelig frihet 1945-1953. Oslo 1995:

Norsk idéhistorie bind 5, De store ideologienes tid 1914-1955. Red Dahl, Hans Fredrik. Oslo 2001: Aschehoeg & Co

Norsk Hjemmefrontmuseum, Oslo 1982: Norsk hjemmefrontmuseum

Oftestad Bernt T, Tarald Rasmussen og Jan Schumacher *Norsk kirkehistorie* Oslo 1991: Universitetsforlaget

Pahlm, Lars Gunnar. *Flyktingar från Baltikum till Gotland vid krigsslutet 1945*. Kalmar 2005: C-uppsats i historia, Högskolan i Kalmar, Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap

Prester i den norske kirke og andre teologiske kandidater. Den Norske Kirkes presteforening. Oslo: 1974 Forlaget land og kirke.

Staub, Ervin. *The Roots of Evil*. Cambridge 2009: Cambridge University Press

Steigmann-Gall, Richard. *The Holy Reich: Nazi conceptions of Christianity, 1919-1945* Cambridge 2003: Cambridge University Press

Svenska Folkbibeln. Stockholm 1997: Stiftelsen Svenska Folkbibeln

Tysfjord under krigen 1940-1945, red Hveding, Johan. Tysfjord 1955: Tysfjord Formannskap

Uglevik Larsen, Stein. *Bergen conference on nazism and fascism bind 5 1974*. Bergen 1974

Årbok for Hamarøy 2010. Hamarøy: Hamarøy historielag.

Årbok for Tysfjord 2004. Tysfjord: Tysfjord lokalhistorielag

Tidskrifter

Time Magazine, 1944-12-25 hämtad på <http://www.time.com/time/> 2011-01-15

Dokument

Kirkens Grunn, analyse av en kirkelig bekjennelse fra okkupasjonstiden 1940-45.
Rekommendationsskrivelse från Den Midlertidige Kirkeledelsen DMK, påsken 1942.
Smugglad ut till alla kyrkor i landet.

Proklamasjon til det norske folk fra kongen og regjeringen. 9 juni 1940. Undertecknat Kung Haakon, statsminister Johan Nygaardsvold och förvarschef Otto Ruge.

Utdelat flygblad till den norska befolkningen i Nordland, Troms och Finnmarks fylken (Det område som behärskades av den Norska Armén 9 juni 1940). Läst hos skollärrinna i Hamarøy kommun, vid besök där våren 2011.

Brevmaterial

Hämtat från Statsarkivet, Tromsø. 2009-05-10

Mapp: Hammerfest sokneprestembete lnr.58 *Korrespondanse mellom Sivertsen og Berge*. 10 kopior, maskinskrivet och handskrivet material.

Journal Biskopen Nordholågaland og Trondenes Bispedøme akt 121, 122

1. Brev den 18 mars 1942, Jnr 2059 A 1942, till: Herr kand.teol (f.d. biskop) W. Krohn-Hansen, angående uppsägningen av tjänsten, Kirkedepartementen i Oslo.
2. Erklæring (deklaration) med förslag på text att använda vid avsägandet av sin tjänst. Från Den Midlertidige Kirkeledelsen påsken 1942
3. Rapport fra høymessen i Tromsø domkirke den 24 maj 1942, Skrivet av J.N. Finsæter Inspektør før Liforsikringsselskapet Hygea (täcknamn för NS-spion)
4. Brev till Sokneprest Lars Frøyland, undertecknat prester og menigheter i Oslo bispedøme. Juni 1942
5. Brev till Herr minister Skancke, Kirkedepartementet 19 juni 1942, från Ole Hallesby och Den Midlertidige Kirkeledelsen.
6. Brev 19 juni 1942 till Herr... församlingspräster som står i förbindelse med DMK med förklaring till brev till minister Skancke med samma datum.
7. Brev 17 augusti 1942, Jnr 1126-1942, till Hr sokneprest Herrestvedt, Terråk, från okänd (sannolikt Sivertsen) i Hammerfest.
8. Ansvarssentraler i Hålogaland (Nordland, Troms och Finnmarks fylke) Märkt *konfidentiellt*. P.t. Oslo 15 sept 1942
9. Brev från Jørgen Sivertsen 24 december 1942 till Statspolitiet med önskan om att polisen övervakar en gudstjänst juldagen 1942.
10. Kirkedepartementets rundskriv 5 mars 1943, Jnr 701? A (otydligt). Brev till N.S. tillitsmenn.
11. Brev 31 mars 1943 till Kirke- og undervisningsdepartementet, i Oslo. (Angående utnämning av NS-vänliga menighetsråd (församlingsstyrelser) från Hålogalands biskop/Trondenes biskop. Innehåll: A. Styrelsemedlemmar i 158 menighetsråd

(församlingsråd) i de båda stiftet Hålogaland och Trondenes. B. Brev i avskrift som beskriver problematiken med tillsättningen av nya NS-vänliga ledare: svar från: Halvdan Thun 9 nov 1942; Nordang Andreassen 24 februar 1943; Trygve Engen 8 desember 1942. Sivertsens egna svarsbrev 7 januar 1943 till Trygve Engen och ytterligare ett andra svar från Trygve Engen 24 januar 1943.

12. Utdrag av rapport av den 24. april 1943 fra Trondenes biskop til Kirke departementet om kirkesituasjonen.

13. Prester i den Norske kirke, Norske kirkes presteforening *

*Jørgen Sivertsens verksamhet finns inte med efter 1942, utan bara fram t.o.m. hans tjänst i Hammerfest 1942. Dokumentet har inget datum.

Museer

Blodveimuseet, Rognan

Bodø krigshistoriska museum

Gjenreisningsmuseet, Hammerfest

Grenselandmuseet, Kirkenes

Internet

www.ne.se

www.snl.no 2011-05-21; 2011-06-01; 2012-06-05

mediabase1.uib.no/krigslex/register.html 2011-10

www.ekd.de/english/barmen_theological_declaration.html 2012-06-05

regjeringen.no/nb/om_regjeringen/tidligere/oversikt/ministerier_regjeringer/norge-i-krig/departementene-1940-1945---under-tysk-ok.html?id=438672 2011-05-10

www.stortinget.no/no/Representanter-og-komiteer/Representantene/Representantfordeling/Representant/?perid=KOVA&tab=Biography 2010-12-07

en.wikipedia.org/wiki/Kolbj%C3%B8rn_Varmann 2010-12-07

sv.wikipedia.org/wiki/Barmendeklarationen 2010-12-21

sv.wikipedia.org/wiki/Dietrich_Bonhoeffer 2010-12-21

www.lokalhistoriewiki.no/index.php/Peder_Blessing_Dahle 2011-01-06

no.wikipedia.org/wiki/Oxfordbevegelsen 2011-01-07

en.wikipedia.org/wiki/Anti-Jewish_legislation_in_prewar_Nazi_Germany 2011-01-07

no.wikipedia.org/wiki/Johan_St%C3%B8ren 2011-01-07

no.wikipedia.org/wiki/Ragnar_Skancke 2011-01-07

no.wikipedia.org/wiki/Wollert_Krohn-Hansen 2011-01-07

Bilaga 1

Norge paa korsveien

Hverken fred eller krig, hverken neutralitet eller aktivitet er patentmedisiner mot menneskelig og national avslappelse og ydmygelse. Det kommer alt an paa *hvordan* man tar del i sit folk og sin samtids oplevelser. Norges fare netop no ligger ikke i at vi faar være aktive, men i at vi ikke har klart for os vor tilværelses idé. Mange har ment at den ene og alene laa i nu at gaa over fra passivitet til aktiv optræden. De mener at folk nedværdiges, sjælelig og nationalt, ved at vi lar os slæpe med og behandle efter andres forgodtbefindende uten at vi reagerer det mindste. De frygter neutralitetens fetende passive tilværelse. De ser med rædsel et Norge som ikke længer bekymrer sig om sin skjæbne, men er alle underdanig og haaber alt og taaler alt. De ænges efter mandighetens gjenreisning i nationen. Men saa enkel er ikke situationen. Aktion er ikke længer menneskehetens eneste form for mandighet eller viljesytring. Hvis det er sandt at Norge staa paa korsveien nu, saa er det vel ikke mindst fordi at ideer krydses der hvor vi staa idag. Det kan ogsaa hænde at Norge intet vælger; at det lar seg drive den ene eller den anden vei, men *uten rigtig at vite hvorfor* den ene blev valgt og ikke den andre. I saa fald er aktivitet og passivitet like gode eller like fordærvelige. Ideer som kan bære nationer, klarner først under begivenhetenes gang. Men de maa gripes og holdes fast naar deres tids fylde er inde. Vi begyndte Europa-krigen under gamle ideers herredømme. Disse aar har løsnet os fra dem. Og netop nu, mens Norge er kommet korsveien alt nærmere, er en av verdensløpets nybrudds-dage varslet i himmelranden. Ogsaa dette hører med naar vi vil gripe vor idé, vor opgave idag. Det er ikke samme idégrunnlag at gaa i krig paa som det var i 1914. Dermed er det ikke sagt at krigen ikke kan komme ogsaa til os. Ingen kan vite om Norge skal faa gaa ind i den nye tid uten at ha været inde i nattens gru. Og netop hvis dette øyeblik kommer, gjælder det at ha holdt sit hjerte rent og sit hode klart. Stemningens hvite skum er en farlig grund – men det er mange som i disse dager pisker det frem og indbyr os til til at bygge paa det. Stemmigen har plads *efter* avgjørelsen, foran kan den gjøre obodelig skade.

Ur Eivind Berggrav, *Kirke og kultur* (1917), hämtat från Norsk idéhistorie bind 5 (2001), sid 29-30.

Bilaga 2

Kirkens Grunn

En bekjennelse og erklæring

Den stilling Den norske kirke nå er kommet i tvinger kirkens folk til klart å legge fram sin bekjennelse og erklæring i det som gjelder Kirkens Grunn. Meget er allerede sagt i Biskopenes brev til prester og menigheter i det siste år, senest i rundskrivet om *Kirkens orden* og i brever om *Barneoppdragelsen* den 14 februar 1942, samt i de to teologiske fakuteters sakkyndige uttalelse av 24 og 27 februar. Vi viser også til *hyrdebrevet* i februar ifjor, et skrift som fikk tilslutning fra alle landsomfattende kristlige organisasjoner og frie samfund i Norge og derved ble en felles bekjennelse. Det som idag er særligt maktpåliggende blir nedenfor sammenstillet i 6 hovedavsnitt om vår bekjennelse på Kirkens Grunn.

I. Om Guds ords frihet og vår forpliktelse på ordet.

Vi bekjenner

at den Hellige skrift er eneste grunnlag og rettesnor for kristelig lære og liv, og vi er av hjertet overbevist om at den evangelisk-lutherske bekjennelse er den sanne og rette veileder i troens sak. Vi erklærer derfor at det er vår høyeste plikt mot Gud og mot mennesker uavkortet og uforferdet å forkynne alt Guds ord til tuktt og til trøst, alt Guds råd til liv og til frelse, uten hensyn til hvem det måtte misshage. Her står vi under Guds befaling. Kirkens tjenere kan derfor ikke utenom kirkens orden motta direktiver for, hvordan Guds ord skal forkynnes i en aktuell situasjon. Den frie forkynnelse av evangeliet skal være et salt i alt folkets liv. Ingen jordisk makt eller myndighet kan heller sette ukirkelige vilkår for adgangen til å få utføre kristelig arbeid eller få gjøre tjenseste som forkynner. Det skjærer like inn til margen for Guds ords frie liv når slikt skjer. Se skrivelse fra Kirkedepartementet av 10. februar 1942, der det heter: "Hvor kirke og organisasjon anerkjenner NS og nyordningen... vil det ikke från partiets side bli lagt hindringer i veien for kristelig arbeid...", eller den offentlige uttalelse fra departementets ekspedisjonssjef 1. desember 1941, hvoretter prestenes stilling til de politisk-verdslige spørsmål skal være avgjørende for om de blir gitt embete i evangeliets norske kirke. Vi bekjenner oss til Guds ords frihet og til vår forpliktelse på dette ord.

II. Om kirken og ordinasjonen

Vi bekjenner

Kirken er forsamlingen av troende mennesker, der evangeliet forkynnes rett og sakramentene forvaltes rettelig (Augustana art 7). Vår Herre og frelser har selv grunnet sin kirke og den kan aldri bli noen jordisk makthavers organ. Kirken har Kristus til Herre. Den kristne menigheten skal fritt kunne samles i Guds hus, og ingen kan med rette hindre den i dette. Med bibel og bekjennelse hevder vi at i sin kirke har Kristus selv innsatt tjenere med særskilt kall - evangelister, lærere,

prester. På apostolisk vis har kirken sin orden for dess innvielse til gjerningen (Ef. 4,11-1. Kor. 12,28- Ap.gj. 13,2).

Ordinasjonen i vår norske kirke gjennom 900 år er en i skriften hjemlet og anordnet innvielse. Den er selvstendig og uoppgivelig ledd i en rett kaldelse til tjeneste i kirken. Denne åndelige myndighetsakt utøves av kirkens tilsynsmann som dertil selv fått kirkens kall, fullmakt og innvielse, og den hellige handling utføres i gudstjenesten under bønn og håndspåleggelse. Etter sin art er ordinasjonen et kall for livet til å utføre Guds gjerning i menigheten så langt evner og krefter rekker. Tjenestens hellige kallsplikt kan nokk brytes ved personlig svikt, utroskap eller annen synd. Men den hellige dom i så alvorlige ting skal skje under iakttagelse av de åndens og rettens lover som allene kan trygge den enkelte mot urett og kirken mot uverdige tjenere. Det er derfor utålelig for kirken at noen makthaver ut fra politisk-verdslige hensyn berøver en ordinert mann ikke alene hans embete, men også hans oppdrag til tjeneste med ord og sakrament og fratrar ham retten til å bære den prestedrakt som er kirkens egen. Når ordinasjonens rett og plikt vilkårlig berøves kirkens menn, da kjennes det av kirken som et hogg inn mot altaret. Vi bekjenner oss til menighetens klippe Jesus Kristus, og til den bibelske innvielses uavhengighet og rett i forhold til alle utenførliggende hensyn. Hver prest må være tro mot sitt presteløfte og i dette lyde Gud mer enn mennesker.

III. Om den hellige samhørighet i kirken

Vi bekjenner

I kirken, som i skriften kalles Kristi legeme, er det mange tjenester og arbeidsgrener. Med Korintierbrevets ord: "Legemet har mange lemmer og er dog ett legeme." – "Om et lem lider, da lider alle lemmer med." (1. Kor. 12) Dette uttrykker for alle tider de kristnes samhørighet i liv og i lidelse. Til kirkens legeme i Norge hører ikke bare ordets tjenere – legmenn og teologisk utdannede – men alle som hver i sitt kall arbeider etter Guds vilje. Om verdslige makter bryter inn og vill ramme livsgrunnlaget for den kristne skole, det kristne hjem, den kristne frivillege virksomhet eller det kristne sosiale hjelpearbeid, da rammer alt dette samtidig den hele kirke og hvert av dens lemmer. Hvis noen – og det uten at retten kan påkalles – blir forfulgt og plaget for sin overbevisnings skyld, da er kirken samvittighetenes vokter og må stå sammen med de forfulgte. Vi ber i vår kirkebønn: "Vær deres styrke som lider trengsel for rettfærdighets skyld."

En sann evangelisk kirke må derfor gå imot alt voldelig samvittighetspress, og kan ikke la det være sig uvedkommende når enkelte lemmer og tjenere tilfeldig plukkes ut og får lide for det som hans feller etter prøvet overbevisning står samstemt om. Ved slikt såres Kristi legeme og der syndes mot den hellige samhørighet. Vi bekjenner oss til felleskapet av alle kirker og Jesu Kristi lemmer.

IV. Om foreldrenes og kirkens rett og plikt i barneoppdragelsen

Vi erklærer:

Hver kristen far og mor har plikt og rett til å oppdra sine barn i kirkens tro til et kristent liv. Guds ord sier: ”Du skal elske Herren, din Gud, av alt ditt hjerte og all din sjel og all din makt. Disse ord skal du gjemme i ditt hjerte og du skal innprente dem i dine barn.” (5. Mos. 6,5) Til barna sier skriften: ”Vær lydige mot eders foraldre i Herren, for dette er rett.” (Ef. 6)

På dette bibelske grunnlag lyder Norges grunnlov, § 2: Den evangelisk-lutherske religion forbliver statens offentlige religion. De innvånere som bekjenner sig til den, er pliktige til å oppdra deres barn i samme. Ved dåpen har kirken tatt imot foreldrenes *ja* til at de vil følge denne forpliktelse. Under håndspåleggelse på barnets hode uttaler presten ved dåpen at det er ”den allmektige Gud, vår Herre Jesu Kristi far, som har gjort dig til sitt barn og tatt dig inn i sin troende menighet.” Derfor er barnets kristne oppdragelse *den hele kirkes sak*, sammen med den kristne skole og det kristne hjem. Kirken vilde sviktet sin forpliktelse på det kristne oppdrageransvar om den rolig så på at en verdslig øvrighet organiserer en moralsk barne- og folkeoppdragelse, uavhengig av kristent syn. Foreldre og lærere må ikke søkes drevet til i stid med sin samvittighet å utlevere barna til oppdragere som vil ”revolusjonere ders sinn” og innføre dem i en ”ny livsanskuelse” som kjennes fremmed i forhold til kristendommen.

V. Om de kristnes og kirkens rette forhold til øvrigheten.

Vi erklærer:

Vår kirkes bekjennelse gjør klar forskjell på de to ordninger eller regimenter: den verdslige stat og den åndelige kirke. Det er Guds vilje at disse slags regimenter ikke skal blandes opp i hverandre. Begge skal – hver på sin måte – tjene Gud i folket. De har hver sitt tydelige kall fra Gud. Det er *kirkens* kall å forvalte evige goder, og la Guds ords lys falle over alle menneskelige forhold. Om *statens* kall uttaler vår bekjennelse at staten har ikke noe med sjelene å gjøre, men skal ”værge legeme og de legemlige ting *mot åpenbar urett* og holde menneskene i tømme for å opprettholde borgerlig *rettferd og fred*. (Augustana art 28). Derfor bekjenner vi at det er synd mot Gud, som er alle ordningers Herre og Over-øvrighet, om det ene slags regimente søker å opkaste sig til herre over det annet. – Kirken har ikke noe med å være herre over staten i timelige ting. Dette vilde være brudd på Guds ordninger. – På samme måte er det synd mot Gud om staten gir seg til å tyrannisere sjelene og vil bestemme hva de skal tro, mene og kjenne som samvittighetsplikt. For om staten vil tvinge og binde sjelene i overbevisningens saker, da kommer derav ikke annet enn samvittighetsnød, urett og forfølgelse. Da blir dommen i Guds ord aktuell: at hvor statens makt skiller lag med retten, der blir staten ikke Guds redskap, men en demonisk makt (Luk. 4,6 – Johs. 14,30 – Åp. 12-13). Av alt dette følger den rette lydighet som de kristne skal vise overfor staten, men også grensene for denne lydighet. En rett øvrighet er en Guds nåde og gave og vi erklærer med

apostelen at vi *for samvittighetens skyld* plikter å lyde en slik øvrighet i alle timelige ting. Men de ord: *for samvittighets skyld* betyr at det er *for Guds skyld* vi lyder øvrigheten og at vi derfor skal lyde Gud mer enn mennesker. – Apostelen klargjør hva den rette øvrighet skal kjennes på. Den rette øvrighet kjennes på at *den ikke er til redsel for den gode gjerning*, men for den onde gjerning. (Rom. 13,3). Dersom øvrigheten blir til redsel for sjelene når de følger Guds vei, da er den ikke lenger en øvrighet etter Guds vilje, og da er det kirkens plikt for Gud og mennesker å la en slik øvrighet høre sannhetens ord. Som skriften sier: ”Menneskesønn, jeg har satt deg til vekter, og når du hører et ord av min munn, da skal du advare dem” (Ezek 3,17 fg.).

Videre gjelder for kirken Luthers ord: ”Den verdslige øvrighet skal ikke herske over samvittighetene”. Når de verdslige myndigheter vil gripe inn i det åndelige regimente og ta samvittigheten til fange, hvor Gud allene vil sitte og regjere, da skal man ikke adlyde dem”. (se W.A. 12,334.)

På grunnlag av skrift og bekjennelse må kirken derfor ta stilling til de tilfeller da der blir reist totalitære krav på å herske også over samvittighetene og når man vil nekte rette til å prøve alt på Guds ords grunn etter den kristne samvittighet. – Derfor er det for kirken i strid med Guds befaling, når det blir hevdet at den verdslige makt skal ha ”den høyeste øvrighet” og den største rett over hver enkelt borger” (Kirkedepartements skriv av 17. februar 1942) på den måte at samvittighetene ikke har adgang til å bedømme lydighetsplikten mot den verdslige øvrighet på Guds ord. (se minister Lundes artikkel 16. mars 1942). Vi bekjenner oss til den lydighet som bibelen krever i alle timelige ting overfør øvrigheten.

VI. Om statskirken

Vi erklærer:

Etter Norges grunnlov og lover har statens organer en viss styrende og ordnende myndighet i kirkens anliggender. Dette betyr ikke at staten skal herske over kirken med ytre makt ut fra sine egne statlige eller politiske hensyn. Statskirkeordningen er utelukkende blitt til fordi staten har sagt at den vil tjene kirkens sak og verne om den kristne tro. Derfor er også de nevnte statsorganer etter grunnloven forpliktet på Skrift og bekjennelse. Kirken må derfor kjenne dyp uro når en mann som skal utøve kirkeadministrasjon offentlig uttaler: ”Det er riktig nok at denne verdens ting styres av Forsynet eller av en *skjebne*” (Ministerpresident Quislings tale nyttårsaften, se Aftenposten for 2. Jan). Bare når statens organer virker till beste for evangeliets rette forkynnelse og til menighetens oppbyggelse, kan den rettsgyldig utøve sin del av styremyndigheten i kirkeadministrasjonen. Men om vår kirke slik er forbundet med staten, er den likefullt som Jesu Kristi kirke i alle Guds saker suveren og åndelig fri. Staten kan aldri bli kirke. I sin kirkeadministrasjon må den samvirke med kirkens organer og være tro mot kirkens karakter av bekjennende kirke. Også i det økonomiske gjelder dette. Under timelighetens kår må også timelige midler nyttes til fremme av ordets forkynnelse og menighetens oppbyggelse. Derfor har

de kirkelige embeter sin avlønning og menighetene sine kirkehus. Den eiendom og de verdier som kirken har, tilhører ikke staten. De tilhører den kontinuerlig virkende kristne kirke i folket. Kirkens midler og eiendom skal tjene evangeliet og menighetens sak og intet annet. – Statens organer er *forvaltare* av en stor del av disse verdier. Men om en forvalter spørres det om han er tro. Vi fastholder Jesu Kristi kirke i den åndelige frihet også under samvirke med et samfunnsstyre som ordner og verner kirken etter Guds ord og bekjennelsen.

I en sum

Det som er hendt i Norge etter den 25. september 1940 og særlig etter 1. februar 1942 og som foreligger som begivenheter og akstykker, har tvunget oss til å legge fram denne vår bekjennelse om Kirkens Grunn. Så lenge de nevnte forhold består og føres videre ved nye inngrep, må kirken og dens tjenere leve og handle etter sin forpliktelse på Guds ord og sin bekjennelse, og ta alle de følger som dette måtte få. Den evangelisk-lutherske kirke er idag, som den har vært for slektene før oss, vårt åndelige fedreland i Norge.

Texten är hämtad ur: Christie, 1945, s. 165-170. Finns återgiven i Austad, 1974.

Bilaga 3

Arne Fjellbus predikan i sammandrag, Nidarosdomen i Trondheim 1 februar 1942.

Det er dette sinn som Jesus spør etter når han ber oss om å følge ham. Det er dette sinn, denne ånd som Gud ser etter om han finner i sin menighet i vårt norske folk. Gud ser med dyp sorg på hver den som tenker opportunistisk, og derfor intet våger når det gjelder å følge Jesus og gjøre Guds vilje. Djevelen er alltid meget oppfinnsom for å få oss til å spare oss selv i stedet for å gjøre Guds vilje. Når Gud sier oss det som er hans vilje hvisker djevelen til oss: "Vær forsiktig! Det kan koste deg noe! Du kan risikere å bli avsatt," hvisker djevelen til embetsmannen og andre lønsmottagere, "du kan risikere å miste dine kunder," hvisker djevelen til kjøpmannen og andre som lever av sine kunder. Hver den som har forlatt hus eller brødre eller søstre eller far eller mor eller barn eller åker for mitt navns skyld", sier Jesus høyt, fritt og myndig. –Vi har forlatt alt og fulgt Jesus, sier Peter. Hade han det? Har vi det? Jeg tenker da ikke først og fremst på de rent ytre ting en kan forlate. Det kan gå an å bo i et slott og likevel ha forlatt alt, det kan gå an å bo i en hytte og likevel ha forlatt svært lite. Det er først og fremst sinnets og viljens frigjørelse det gjelder, å bli så helt overgitt til Kristus og Guds sak at en kan slippe alt, kan ofre alt det øieblikk det kreves, uten å få noe til gjengjeld, uten å vente vinning – det er å forlate alt og følge Jesus. "Jeg husker etter forrige krigen. Da blomstret håpet om at alt skulle bli nytt, ikke minst bland ungdommen. Mellom de to kriger har vi hatt ideologienes blomstringstid. Og disse ideologier hade det mål at alt skulle bli nytt. Men nå må vi ha lært at intet blir nytt uten at vi følger Jesus, uten at våre ideologier gjennomtrenges og bestemmes av Kristi ånd og Kristi makt. Alle ideologier, selv om de vil gjøre alt nytt, fører til fortapelse, til slutt til evig fortapelse, hvis ikke dette skjer. Bare når menneskesønnen sitter "i sin glimande kongsstol" blir alle ting nye. Mot det mål skal vi arbeide. Det mål er verdt at vi forlater alt og følger, med den lykkelige visshet at alt skal bli nytt. Hvem skal bli styrere i denne nye tid? Bare de som er av hans ånd å som sitt på den glimrende kongsstol. Altså ikke de som tenker på hva de skal få, ikke de som søker noe for seg selv, for sitt parti, for sin klasse. Ikke egeninteressens folk, men Kristi helhjertede stridsmenn... Vil du bli en av dem? Adgangen er fri og åpen for alle klasser, nasjoner og raser, adgangen er å følge Jesus helt ut. Vil du det?

Etter preken var det altergang og til slut barnedåp, og det var en sterkt grepet menighet som forlot domkirken. Mange hade nok følelsen av at den æreverdige gamle domkirke igjen hadde sett et stykke Norgeshistorie utspille seg under sitt hvelv.

Sammandrag av Arne Fjellbus predikan i Nidarosdomen 1 februar 1942 hämtad i Christie, 1945, s.121.